

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 10 (1993)

Μανουήλ Γεδεών - Ευγένιος Ιερεύς: Η ζωοδόχος πηγή [1886]: Η λόγος περί του βιβλίου

Ιωάννα Πετροπούλου

doi: [10.12681/deltiokms.98](https://doi.org/10.12681/deltiokms.98)

Copyright © 2015, Ιωάννα Πετροπούλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πετροπούλου Ι. (1993). Μανουήλ Γεδεών - Ευγένιος Ιερεύς: Η ζωοδόχος πηγή [1886]: Η λόγος περί του βιβλίου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 10, 173–203. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.98>

ΙΩΑΝΝΑ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΕΔΕΩΝ - ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΙΕΡΕΥΣ:
Η ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ [1886]
ἢ Λόγος Περί τοῦ Βιβλίου

Στὴ διάρκεια τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰώνα, στὸ πλαίσιο ἐνὸς ἱστορισμοῦ ποῦ θὰ θέσει σὲ κίνηση ἐνδοσκοπήσεις, οἱ ὁποῖες συντείνουν στὴν ἐδραίωση τοῦ σχήματος τῆς συνέχειας τοῦ ἑλληνισμοῦ, πυκνώνουν καὶ οἱ περιγραφές τῶν κατὰ τόπους ὀρθοδόξων μοναστηριῶν, συνθέματα, κατὰ κανόνα, λογίων κληρικῶν: θὰ λέγαμε πῶς ἂν καὶ ἔλκουν τὴν καταγωγή ἀπὸ ἀκόμα παλαιότερα κείμενα, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὰ προσκυνητάρια, βαίνουν παράλληλα μὲ τὴ χορεία τῶν ἔργων τὰ ὁποῖα στρέφονται στὴν πατριδογνωσία, ἢ τὴν χωρογραφία καὶ ἐμφανίζονται, πολυάριθμα, τὴν ἴδια ἐποχῇ.

Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσεται μιὰ πραγματεία ποῦ κυκλοφόρησε στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ 1886. Τίτλοφορεῖται «Ἡ Ζωοδόχος Πηγή καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῆς προσαρτήματα» καὶ ἀναφέρεται στὴν ὁμώνυμη —καὶ περιώνυμη— μονή. Εἶναι βεβαιωμένο ὅτι τὸ βιβλίον τυπώθηκε στὴν Πόλη —σύμφωνα μὲ μεταγενέστερη, βασίμη μαρτυρία— ἂν καὶ στὴ σελίδα τίτλου φέρει τὴν ἐνδειξὴ τόπου ἐκδοσῆς «Ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον Παπαλεξάνδρῃ»¹. Ἡ

---

1. Ἡ μαρτυρία ἀνήκει στὸν Μανουὴλ Γεδεών, βλ. Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς, Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία, Β', 1821-1921, *Πανελληνίου Λεύκωμα Ἐθνικῆς Ἐκατονταετηρίδος*, τ. Γ', Ἀθήνα 1925, σ. 111. Μιὰ πρόχειρη ἀναδρομὴ: ἡ ἐκδοσὴ τοῦ 1886, δὲν ἀποτελέσει τὴ μοναδικὴ συρραφὴ ἱστορικῶν στοιχείων γιὰ τὴ Μονὴ ποῦ εἶδε τὸ φῶς τὸν περασμένον αἰώνα —ἤπῃρε κρίκος σὲ μιὰ ἀλυσίδα ἀπὸ προγενέστερα ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερα ἔργα. Τὸ 1812 ἐκδίδεται στὴν Κωνσταντινούπολη ἡ «Συνοπτικὴ Περιγραφὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς», κατὰ μιὰ (ἀνεξακρίβωτη) πληροφορία. Τὸ ἔργο θὰ ἐπανεκδοθεῖ ἄλλες δύο φορές, στὰ 1835 καὶ στὰ 1841, ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ροδῆ, διευθυντὴ τοῦ ἑλληνικοῦ τυπογραφείου στὸ Νεοχώρι τοῦ Βοσπόρου. Ἐχομε δύο ἐκδόσεις στὰ καραμανλίδικα στὰ ἔτη 1835 καὶ 1836 «Χαλὲ Ζωοδόχος Πηγή» (βιβλιογραφημένα Balta: 13 καὶ Dalleggio-Salaville: 80), ὅπου ἡ δευτέρα ἀποτελεῖ ἀνατύπωση τῆς πρώτης. Ἡ μετάφραση ἀνήκει στὸν παπὰ Σωφρόνιο ἀπὸ τὴν Σίλλη τοῦ Ἱκονίου, βασίζεται στὴν ἑλληνικὴ ἐκδοσὴ τοῦ 1835 καὶ ἀπευθύνεται στὸ κοινὸ τῶν τουρκόφωνων ὀρθοδόξων. Βιβλιογραφημένα: Γκίνη-Μέξα ἀρ. 2576, 3541, ὅπου ἡ ἐκδοσὴ τοῦ 1812, ἐνῶ ἀναφέρεται, δὲν

έκδοτική αυτή φενάκη συνιστά κοινή πρακτική τῶν ὁμόδοξων τὰ χρόνια ἐκεῖνα, στάση ἀμυντική ἀπέναντι στοὺς ἐλέγχους ποὺ ἀσκούσε τὸ ὀθωμανικὸ κράτος: τύπωναν μὲν στὸν ὑπόδουλο χῶρο ἀλλὰ δῆλωναν μιὰ πόλη «ἐκτὸς τῶν τειχῶν» γιὰ νὰ διαφύγουν τῆς λογοκρισίας.

Συγγραφέας τοῦ ἔργου, ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἠγούμενός της, ὅπως στὴ σελίδα τίτλου λακωνικὰ σημειώνεται «Ὑπὸ Εὐγενίου ἱερέως, διευθυντοῦ τῆς Ἱ. Μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς». Αὐτὰ ὡς πρὸς τὸν τύπο. Ὡς πρὸς τὴν οὐσία, ὅμως, βρισκόμαστε ἀντιμέτωποι μὲ τὸ πρόβλημα τῆς πατρότητας τοῦ ἔργου, ἀφοῦ ὅπως εἶναι γνωστό, ἀνεξάρτητα τοῦ τί διαιωνίζεται μέσα ἀπὸ τὸ τυπωμένο φύλλο χαρτιοῦ, «Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ» προσγράφεται στὸν Μανουὴλ Γεδεῶν, ἂν καὶ ἡ πληροφορία δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ βιβλίο. Ἴδου ἡ πρόκληση: νὰ ἐλεγχθεῖ τὸ ἀδιάβλητο τῶν πηγῶν, τὸ πότε ἀπὸ ποιόν, μὲ ποῖο τρόπο ὀργανώθηκε ὁ ἀποδεικτικὸς λόγος ποὺ ὀδήγησε στὴν ἀποκαθήλωση τοῦ ἐνὸς καὶ τὴν ἀνάρρηση ἄλλου στὴ θέση τοῦ συγγραφέα: Μοιάζει σὰν κάποια ἄγραφη παράδοση τῆς ὁποίας ἡ ἀρχικὴ προέλευση παραμένει σκοτεινὴ, πλὴν ὅμως ἀδιαμφισβήτητη, νὰ ὑπονομεύσει καὶ νὰ ἐκτόπισε τὴ γραπτὴ, καὶ δὴ τὴν ἔντυπη, ἄσχετο ἂν σὲ δεῦτερο στάδιο καὶ ἡ προφορικὴ κατέφυγε στὸ νομιμοποιητικὸ μέσο τοῦ τυπωμένου χαρτιοῦ γιὰ νὰ ἐπικρατήσῃ.

Ἄλλὰ ἄς πάρουμε τὰ πράγματα μὲ τὴ σειρά. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ὀνόματος τοῦ Μανουὴλ Γεδεῶν στὴ θέση τοῦ συγγραφέα δὲν εἶναι αὐθαίρετη, προκύπτει τόσο ἀπὸ ἔγκυρους καταλόγους τῶν βιβλιοθηκῶν², στὰ δελτία τῶν ὁποίων σημεῖα ἀντιγράφου μέσα σὲ ἀγκύλη τὸ ὄνομα τοῦ Γεδεῶν, παραδίπλα ἀπὸ τὸ τυπωμένο τοῦ «Εὐγενίου ἱερέως», ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν ὑποδειγματικὸν κατάλογο Πατρινέλη — τὴν ἀναλυτικὴ ἐργογραφία τοῦ κωνσταντινουπολίτη λογίου³. Μιὰ συμβολὴ στὴν ἐπανεξέταση τοῦ ζητήματος συνι-

βιβλιογραφεῖται. Μιὰ βουλγαρικὴ μετάφραση τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1841 θὰ δημοσιευθεῖ τὸ 1869 στὴν Πόλη. Τὸ 1886 θὰ κυκλοφορήσῃ στὴν Ὀδησὸς μιὰ μετάφραση στὰ ἑλληνικὰ κατωμένη ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ ἐκδοσὴ τοῦ 1869. Πληροφορίες δίνει ὁ S. Benay, *Le monastère de la source, Échos d'Orient, Revue bimestrielle d'histoire, de géographie et de liturgie orientales*, τ. 3, Παρίσι 1900, σ. 298.

2. Βλ. Κατάλογο Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης, Sh. H. Weber, *Voyages and Travels*, Ἀθήνα 1953, σ. 192, ἀρ. 857. «The real author was M. Gedeon, Eugenios was the priest in charge of the church». Ἐπίσης, στὴ δελτιοθήκη τῆς Γενναδεῖου, ἐπισημαίνεται: «Πραγματικὸς συγγραφεὺς ὁ Μανουὴλ Ἱ. Γεδεῶν», δίχως ἄλλη ἐπεξήγηση. Τὰ παραδείγματα θὰ μπορούσαν νὰ πολλαπλασιαστοῦν ἂν ἀντιγράφαμε τὰ λήμματα ἀπὸ καταλόγους βιβλιοθηκῶν ποὺ δειγματοληπτικὰ διατρέξαμε.

3. Στὸν ἀριθμὸ 187 παρατίθενται μὲν αὐτοῦσια τὰ στοιχεῖα τῆς σελίδας τίτλου τοῦ ἔργου Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ — καὶ τὸ ἐπίμαχο «ὑπὸ Εὐγενίου ἱερέως» — τὸ δὲ ἔργο προσγράφεται στὸν Γεδεῶν. Ἐπισυνάπτεται, ἀντιγραμμένο, ἐντὸς εἰσαγωγικῶν, σημείωμα τοῦ ἴδιου τοῦ Γεδεῶν, ὅπως ἀκριβῶς παρατίθεται στὴν ἐργογραφία του, ποὺ συνέταξε ὁ ἴδιος τὸ 1896 (βλ. ἐδῶ, ὑποσημείωση 25). Χ. Γ. Πατρινέλη, *Δημοσιεύματα Μανουὴλ Γεδεῶν, ἀναλυτικὴ ἀναγραφή*, Ἀθήνα 1974, σ. 30, ἀριθμὸς 187.

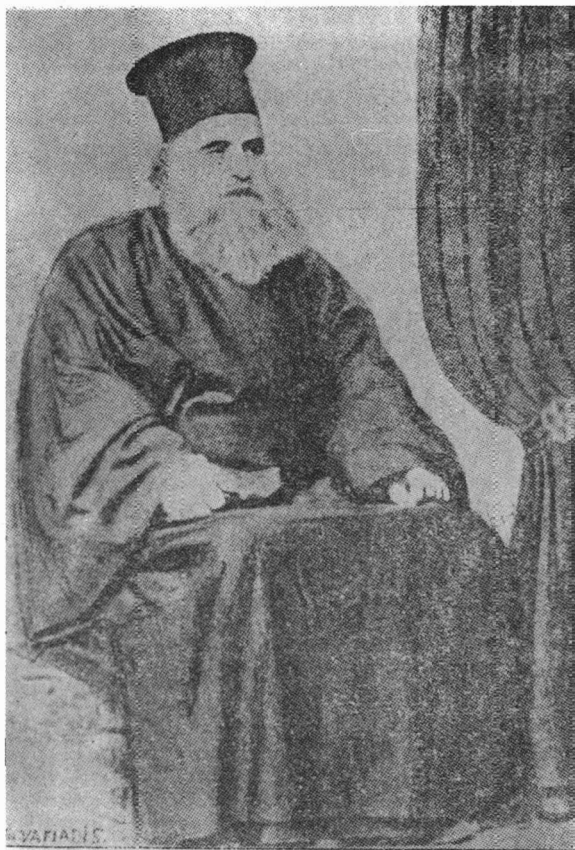
στούν οι πληροφορίες που συγκεντρώνονται εδώ — πληροφορίες που σχετίζονται, κυρίως, με την άδηλη πλευρά, εκείνη του Ευγένιου Ιερέως. Από το αρχικό ερώτημα του άνιδεου — είναι ο ήγούμενος πρόσωπο ύπαρκτό, είναι το «Ευγένιος» ψευδώνυμο;— οδηγούμαστε στη διαπίστωση ότι ελάχιστα σχετικά με το βίο του έχουν δημοσιευτεί, και αυτά όντας έγκατεσπαρμένα, ή άπροσπέλαστα, δέν είναι ικανά να άρθρωθούν σε σύνολο. Μια βιογραφία θά μπορούσε ίσως να χρησιμεύσει ως πρόπλασμα για μια προσέγγιση που θά οδηγούσε στην έντόπιση κάποιων έρμηνευτικών κλειδιών.

Ό κληρικός είναι το άφανές — ή και σκοτεινό— πρόσωπο στην υπόθεση αυτή, όχι βέβαια για λόγους χαρακτηρισολογικούς (ύπήρξε φυσιολογικά χαμηλών τόνων), αλλά κυρίως για το ότι πολιτισμικά προέρχεται από τον κόσμο των τουρκοφώνων όρθοδόξων της Άνατολής — γέννημα και θρέμμα. Τα μέλη που άπαρτίζουν το σώμα των πληροφοριών, όσων σχετίζονται με το λειτούργό της μονής, είναι συχνά άθησάυριστα, ή μη άναγνώσιμα. Καθώς θά δοϋμε, πολλά από τα στοιχεία που συγκροτούν τα πραγματολογικά συστατικά της ιστορίας του βίου του, έχουν συνταχθεί είτε στην καραμανλίδικη γραφή, είτε στα έλληνικά μέν, αλλά από συγγραφείς που άνήκουν, λόγω γεωγραφικής προέλευσης, στον πνευματικό χώρο της λεγόμενης τουρκόφωνης φιολογίας. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, τόσο οι άνθρωποι όσο και τα έργα, δέν έγγράφηκαν ποτέ στο δυναμικό της νεοελληνικής λογιόσύνης, οι ίθαγενείς δέν τους θεώρησαν όμοίους τους — έκτός όταν κάποιοι, μικρασιάτες κορυφαίοι, και για τον λόγο αυτόν εξαιρετέοι— άπεκδυόμενοι τα «έθνικά» χαρακτηριστικά τους, πολιτογραφούνταν έλλαδίτες, συχνά σταδιοδρομώντας στον άκαδημαϊκό χώρο.

Η στοιχειοθέτηση μιας πρότασης, βασισμένης στην άναξιοποίητη πρώτη ύλη θά ήταν δυνατόν να συνεισφέρει στη διαφορετική τοποθέτηση των δρωμένων. Το δράμα θά έξελιχθεί με δύο ύποκριτές: τον Μανουήλ Γεδεών και τον Ευγένιο Ιερέα. Θα έντοπίσουμε τα έσωτερικά τεκμήρια που προκύπτουν από το ίδιο το έργο. Όπως ήδη άναφέρθηκε, στη σελίδα τίτλου της «Ζωωδόχου Πηγής», δέν σημειώνεται πουθενά το όνομα του Γεδεών. Όμως, από το περιεχόμενο του πιστοποιείται μια σχέση άνάμεσα στα δύο πρόσωπα. Ό έντός ή έκτός εισαγωγικών συγγραφέας Ευγένιου, άυτοσυστήνεται, εκφράζοντας από τον πρόλογο κιόλας τις εύχαριστίες του στο «φίλο» κύριο Μ. Γεδεών για τη «σύμπραξη» του⁴. Άλλά και μέσα στις σελίδες του βιβλίου το όνομα του κωνσταντινουπολίτη λογίου μνημονεύεται πάντοτε θετικά, με τη φιλική προσφώνηση και ποτέ άσυνόδευτο⁵. Ό συντάκτης της ιστορίας της

4. «Όφειλην έκτίνων εύχαριστώ ένταυθα και τῷ φίλῳ κ. Μ. Γεδεών διά τήν πρός κατάρτισην του πονήματος σύμπραξιν αὐτοῦ και τήν διακρίβωσιν και συμπλήρωσιν τῶν έν αὐτῷ ιστορικῶν πληροφοριῶν». Ευγένιου, δ.π., σ. 5.

5. Οι μνεις του όνόματος, στις ύποσημείωσεις, τέσσερεις κατά σειρά, είναι οι παρακάτω: «Τήν είδησιν ταύτην όφείλω εις τόν φίλον Μ. Γεδεών», δ.π., σ. 55. «Τῷ παλαιότατον τουτο

ΕΥΓΕΝΙΟΣ Ο ΚΑΙΣΑΡΕΥΣ

Φωτογραφία τοῦ Εὐγενίου ἱερέως δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Μ. Ι. Γεδεὼν στὸ ἔργο του *Πατριαρχικὲς ἐφημερίδες, εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*, Ἀθήνα 1936, σ. 461.

μονής δηλώνει τη συγγραφική του ιδιότητα στα —ελάχιστα— αυτοβιογραφικά στοιχεία που παρέχει στον αναγνώστη σε κάποια σελίδα. Έκει άποτυπώνεται η σχέση του με το συγκεκριμένο αντικείμενο, το βιβλίο: ο Ευγένιος, συνοψίζοντας τον ατομικό του βίο και τη δράση του, δηλώνει ρητά ότι ο ίδιος κατήρτισε και εξέδωσε το έργο⁶. Στο χωρίο τὸ ὄνομα τοῦ Γεδεῶν ἀπουσιάζει, δὲν θὰ εἶχε θέση, ἀφοῦ ὁ κληρικός σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ πονήματός του, ὡς ὀφειλέτης, τὸν εὐχαριστεῖ γιὰ τὰ ἔγγραφα ποῦ τοῦ παραχώρησε, τὶς πληροφορίες ποῦ τοῦ παρείχε. Τὰ πράγματα ἐμφανίζονται δίκαια καὶ τακτοποιημένα: ἐπώνυμη ταύτιση τοῦ δημιουργοῦ μετὸν δημιουργήμα, ἀπότιση ὀφειλῆς στοὺς συνδραμόντες. Αὐτὰ ὡς πρὸς τὴν ἐντυπῆ —καὶ μοναδική— μαρτυρία τοῦ ἐνός, τοῦ ἄσημου ἱερέα τῆς μονῆς. Ὡς πρὸς τὴν μαρτυρία τοῦ Μανουὴλ Γεδεῶν, γνωρίζουμε ὅτι αὐτὴ δὲν στάθηκε μὴ μοναδική: ὁ Μέγας Χαρτοφύλαξ καὶ Χρονογράφος τῆς Ἐκκλησίας στὴ διάρκεια τῆς μακρᾶς ζωῆς του εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀποταθεῖ πολλὰς φορὲς στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ, διεκδικώντας τὴν πατρότητα τοῦ ἔργου, ἄλλοτε ἀναφερόμενος ρητὰ στὸν ἱερέα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ ἄλλοτε ἐκουσία ἀγνωόντας τον ἢ μνημονεύοντάς τον μόνον σὲ ὑποσημειώσεις, παρεκβατικά. Ἀπορίες καὶ ὑποθέσεις προκύπτουν πολλὰς —κυρίως γιὰτὶ περιστρέφονται γύρω ἀπὸ τὸν ἕνα πόλο, μὴ φυσιογνωμία τοῦ ἐκτοπίσματος τοῦ Γεδεῶν. Ἄλλος πόλος, εἶναι ὁ «αὐτόκλητος» συγγραφέας ἱερέας Εὐγένιος: θὰ ἐπικεντρώσουμε τὸ ἐνδιαφέρον μας σὲ αὐτόν, ἐπιχειρώντας ἕνα σχέδιο βιογράφησής του ποῦ θὰ ἐνσωματώνει, ἐμβόλιμα, καὶ ὅποια ἄλλα στοιχεία διαφωτίζουν τὴν ἄγνωστη ὡς τὴν πλεურὰ τοῦ ζητήματος.

Ὁ Εὐγένιος καταγόταν ἀπὸ τὴ μικρασιατικὴ ἐνδοχώρα, τὸ χωριὸ Ἰντζέσου τῆς Καππαδοκίας ὅπου γεννήθηκε τὸ 1826. Γιὸς τοῦ Ἀναστασίου καὶ τῆς Ἐλισάβετ τοῦ γένου Καραγιοβάν (ἐξελληνισμένο: Καραϊωάννου) ἀνῆκε σὲ πολυμελὴ οἰκογένεια. Βαφτίστηκε Πρόδρομος, ὄνομα τὸ ὁποῖο διατήρησε ὡς τὴν ἐφηβεία του, τὴν ἐποχὴ ποῦ ὁ Παῖσιος Καισαρείας τὸν μετονόμασε Εὐγένιο. Ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ βαφτιστικὸ τοῦ γεννήτορά του (Ἀναστά-

---

ἱστορικὸν μνημεῖον περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐχορήγησέ μοι ἐκ τῆς παρ' αὐτῶ συλλογῆς ἐγγράφων ὁ φίλος κ. Μανουὴλ Γεδεῶν», *δ.π.*, σ. 88. «Ἀκριβεστέραν δὲ ἀρίθμησιν τῶν ναῶν [...] ἐποίησατο ὁ ἡμέτερος φίλος κ. Μ. Ι. Γεδεῶν ἐν λέξει «Κωνσταντινούπολις» τοῦ Λεξικοῦ Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας», *δ.π.*, σ. 199. Καί, τέλος, στὶς προσθήκες (σ. 316) ἀναφέρεται σὲ «σπουδαιότατον ἔγγραφον (...) ὅπερ ἐκ τῆς παρ' αὐτῶ συλλογῆς ἐγγράφων ἐπέδωκεν ἡμῖν ὁ φίλος κ. Μ. Γεδεῶν». Σὲ ἄλλο σημεῖο ἀναφέρεται ἀόριστα στὸν ἐκδότη τοῦ ἔργου ἀλλὰ ἐκεῖ ὑπαινίσσεται, μᾶλλον, τὸν ἑαυτοῦ (βλ. «ἐπιστατούντος τοῦ ἐκδότου», σ. 67).

6. Ὁ λόγος ἐκφέρεται σὲ τρίτο πρόσωπο: «(ὁ Εὐγένιος), συντελέσας ὅση δύναμις εἰς καλλωπισμὸν τῆς ἱερᾶς Μονῆς ὡς καὶ τῶν πέριξ, πολλοὺς εὐλαβεῖς προτρέψας εἰς ἀφιερώσεις οἴκων καὶ κτημάτων, τακτοποιήσας τὰ ἀρχεῖα τῆς ἱερᾶς ταύτης Μονῆς ὡς καὶ τὸ κτηματολόγιον αὐτῆς τε καὶ τῶν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων, μὴ ἔν ἐν τάξει πρότερον, ἐξ εὐλαβείας δὲ πρὸς τὴν Θεομήτορα τῶν Πηγῶν, καταρτίσας καὶ ἐκδοὺς τὴν ἱστορίαν ταύτην». Εὐγενίου, *δ.π.*, σ. 108. Ἐκθέτοντας ἔτσι τὰ πράγματα, ἐπωμίζεται τὸν ρόλο τοῦ ἐκδότη, ἀλλὰ καὶ τοῦ συγγραφέα, στὸ ἀκέραιο.

σος) σχηματίστηκε και τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Ἰνστιτούτο τῆς οἰκογένειας· αὐτὸς ἦταν ὁ πάγιος τρόπος πρόσκτησης ἐπιθέτου τὰ χρόνια ἐκεῖνα ὅταν διαμορφώνονταν οἱ ἐθνικὲς συνειδήσεις, καὶ στὸ χῶρο τῶν τουρκοφώνων ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς⁷. Μαθῆτευσε στὴ Μονὴ τὸν Προδρόμου, στὸ Ζητιζίντερε τῆς Καππαδοκίας ὅπου καὶ διδάχθηκε τὰ πρῶτα γράμματα —κατόπιν ξενιτεύτηκε στὴν Πόλη, ἐκπαιδεύτηκε στὴ Μεγάλῃ τῶν Γένους Σχολῇ, στὴν Ξηροκρήνη (Κουρὸν Τσεσμέ). Οἱ γονεῖς του τὸν προὐρίζαν γιὰ τὸ ἱερατικὸ στάδιο, σημειώνουν οἱ πηγές. Μηδαμινὲς ἦσαν οἱ δυνατότητες ἐπαγγελματικῶν ἐπιλογῶν —μᾶλλον, διεξόδων— ἔξω ἀπὸ τὴν προσχώρηση στὸν κληρὸ ἢ τὴν (στοιχειώδη) ἐκπαίδευση γιὰ τοὺς ἐγγράμματους χριστιανοὺς τῶν ἐπαρχιῶν. Στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ σαράντα, εἰκοσάχρονος, χειροτονεῖται διάκονος καὶ πρεσβύτερος, ἀπὸ τὸν Καισαρεία Παισιό (1845) χρηματίζει ἐφημέριος σὲ διάφορους ναοὺς, στὴν Πόλη. Λίγο ἀργότερα τὸν ἐντοπιζομε στὴν Καππαδοκία, οἰκογενειάρχῃ, νὰ διδάσκει στὸ Νέβσεχιρ, γιὰ μιὰ ἑπταετία, ὅπου διαδέχεται τὸν Λεόντιο Καισαρεία στὴν κοινοτικὴ σχολή. Ἐπανακάμπτει στὴν Πόλη καὶ διορίζεται στὰ 1859 προϊστάμενος διευθυντῆς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλίου —θὰ παραμείνει στὴ θέση αὐτὴ ὡς τὸ 1891—τριάντα δύο συναπτὰ ἔτη.

Τὸ μέσο τοῦ αἰῶνος τοὺς βρίσκει καὶ τοὺς δύο στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ θὰ γεννηθεῖ ὁ Μανουὴλ Γεδεῶν τὸ 1851 καὶ ὁ Εὐγένιος, ἔχοντας μόλις ἐγκαταλείψει τὴ γενέθλια γῆ, εἰκοσιπεντάχρονος, ἐκεῖ, στὴν ἴδια πόλη, θὰ

7. Ἐκπαιδευτικὸ Ἰνστιτούτο: ἐπίθετο ποὺ ἄρχισε νὰ ἰσχύει ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα γιὰ τοὺς δημοιοὺς τοῦ. Ὁ ἴδιος δὲν τὸ υἱοθέτησε οὔτε κἀν στὸν ἐντοπιζόμενον λόγον — τὸν συνόδεψε μόνον στὸ ἕσχατο στάδιο τῆς ζωῆς, καὶ σὲ μεταθανάτιες μνείες. Εὐγένιος Ἐκπαιδευτικὸς ἀπὸ τὸ Ἰντζέσου, λοιπὸν, συμπατριώτης τοῦ Ἰωάννη Ἐκπαιδευτικὸς, τοῦ μετέπειτα μητροπολίτη Καισαρείας. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Εὐγένιου, ὀνομάζεται καὶ ἐκεῖνος Ἰωάννης, εἶναι δάσκαλος, μὲ τὸ προσωνύμιον Κυριλλίδης γιὰ νὰ ξεχωρίζεται ἀπὸ τὸν μητροπολίτη. Δὲν διαπιστώνεται καμιά συγγενικὴ σχέση μὲ τὸν Καισαρεία παρὰ τὴν συνωνυμία, μὰ ὡς φήμη, κάτι τέτοιο πέρασε στὴ μνήμη τῶν προσφύγων ἀπὸ τὸ Ἰντζέσου, καὶ στὶς μαρτυρίες τῆς προφορικῆς παράδοσης ποὺ ἀποθησαυρίσθηκαν στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Ὁ μητροπολίτης λεγόταν ἀρχικὰ Πρόδρομος Ἰντζεσιόγλου καὶ κατὰ τὴν παλαιὰ συνήθεια τὸ ἐξελλήνισε μὲ τὴν εἰσὸδὸν τοῦ ἐκπαιδευτικῆς Χάλκης. Ἡ σύνθεση τῆς οἰκογένειας τοῦ Εὐγένιου, καθιόντων καὶ ἀνιόντων, ἀποτυπώνεται ἀναλυτικὰ σὲ κατάλογο συνδρομητῶν τοῦ καραμανλίδικοῦ βιβλίου *Χαμί Ὀρθοδοξία*, ποὺ κυκλοφορεῖ κοντὰ στὰ χρόνια τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τὸ 1833 (βιβλιογραφημένο: Dalleggio-Salaville ἄρ. 216), (βιβλ. καὶ ἐδῶ ὑποσημείωση 11). Τὰ πενιχρὰ αὐτοβιογραφικὰ τοῦ ἐμπειροχρονιστοῦ στὴν Ἱστορία τῆς Μονῆς. Τὰ γενεαλογικὰ τοῦ Εὐγένιου ἀναλύει σὲ ἀνέκδοτο ἔργο του ὁ καππαδόκης λόγιος Ἐκπαιδευτικὸς Λεβίδης (βλ. Τμῆμα Χειρογράφων Κ.Μ.Σ., α/α 29, *Πραγματεία περὶ πολιτισμοῦ καὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως τῶν Καππαδόκων καὶ τῶν ἐκ Καππαδοκίας διαλαμψάντων*, Ζητιζίντερε 1899, σ. 126. Περιγραφή του: Ἰωάννα Πετροπούλου, Χειρόγραφα πρὶν τὸ 1922 στὸ Κ.Μ.Σ., *Δελτίο ΚΜΣ*, 2, Ἀθήνα 1980, ἀριθ. 12, σ. 259). Ὁ Εὐγένιος μὲ τὴ σύζυγόν του Δέσποινα, ἀποκοῦν τέσσερα παιδιά, τὸν Γεώργιον, τὸν Ἀγάπιον, τὴν Γεωθσημανὴ καὶ τὴν Ναζαρέτ. Ὁ ἕνα γιός, διδάκτορας τῆς Νομικῆς, συνεργάζεται στὴν ἐπιμαχη ἐκδοσὴ τοῦ 1886, ὡς μεταφραστῆς ὀθωμανικῶν ἐγγράφων ποὺ συνάπτονται στὶς Προσθήκες τοῦ βιβλίου ὅπου καὶ σημειώνεται ὀνομαστικὰ (βλ. σ. 316).

Ἡ Ζωοδόχος Πηγή: ἀπλουστευμένη παραλλαγή τῶν χαλκογραφιῶν ποὺ κυκλοφοροῦσαν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα. Δημοσιευμένη στὸ φυλλάδιο «Ἱστορία Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ τῶν θαυμάτων ὑπὸ Γ.Π.Κ.», Ἀθήνα 1904. Εἰκονίζεται στὸ κέντρο ὁ ἄρρωστος προσκυνητῆς Θεσσαλὸς ποὺ κατέφθασε γιὰ νὰ θεραπευτεῖ, πέθανε ἐν πλῆ καὶ ἀναστήθηκε ὅταν ὁ καπετάνιος τὸν περιέλουσε μὲ τὸ θαυματουργὸ νερὸ. Δεξιά, ὁ δαιμονισμένος μὲ τὸν μανδύα του, μὲ τὴ μάνα του νὰ τοῦ παραστέκει ἐνῶ δέχεται τοὺς ραντισμούς. Ἡ Παναγία βρεφοκρατοῦσα, ἀνάμεσα στοὺς ἀγγέλους, ἐπάνω ἀπὸ τὸ Ἅγίασμα. (Βλέπε σχετικὰ Ντόρη Παπαστράτου, *Χάρτινες εἰκόνες. Ὁρθόδοξα Ὀρησκευτικὰ χαρακτηριστικὰ 1665-1899*, Ἀθήνα 1986).

ξεκινήσει τη δεύτερη περίοδο δοκιμασίας, δηλαδή την τελευταία και μακροβιότερη αυτοεξορία του⁸. Και τότε, δὲν θὰ περιοριστεῖ μόνον στὰ ἱερατικά του καθήκοντα, ἀλλὰ θὰ ἐπεκτείνει τις δραστηριότητές του πρὸς ἔργα ἐκκοσμηκευμένα, συμβάλλοντας στὴν οἰκοδόμησι τῆς κοινωνικῆς πρόνοι-ας. Τὰ *Ἐθνικὰ Φιλανθρωπικὰ Καταστήματα*, μιὰ δεκαετία μετὰ τὸ θάνατό του θὰ τὸν μνημονεύουν ὡς ἓνα ἀπὸ «τὰ δύο μεγάλα ὀνόματα» στὴν ἱστορία τους, μαζί μὲ τὸν ἄλλο στυλοβάτη, τὸν εὐεργέτη Ἰωάννη Χαριτωνίδη⁹. Στάθηκε σύνδεσμος ἀνάμεσα στοὺς κύκλους τῶν κωνσταντινουπολιτῶν καὶ τις ὑπὸ ἀνέγερση μονάδες κοινωφελῶν καταστημάτων γιὰ ἀπόρους (ψυχιατρεῖα, νοσοκομεῖα, γηροκομεῖα, ὄρφανοτροφεῖα). Κατεῖχε θέσεις διευθυντικῆς ὑποδεικνύοντας, λέει ἡ παράδοση, στοὺς κεφαλαιούχους τῆς ἐποχῆς, νὰ διαχειρίζονται τις περιουσίες τους πρὸς ὄφελος τῶν νεότευκτων αὐτῶν ὀργανισμῶν. Ἄλλο πεδίο στὸ ὁποῖο ὁ καππαδόκης ἱερέας θὰ διοχετεύσει τὴν ἐνεργητικότητά του, εἶναι ἐκεῖνο τῆς ἀλληλεγγύης ὄχι μόνον μὲ τοὺς ταπεινοὺς καὶ καταφρονεμένους τῆς κοινωνίας μιᾶς μεγαλοῦπολης πολυεθνικῆς ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολη, μέσω τῶν θεσμοποιημένων καθιδρυμάτων, ἀλλὰ ἄτυπα καὶ ἐθελοντικά μὲ τοὺς ὀρθοδόξους ἐπαρχιώτες τῆς μικρασιατικῆς ἐνδοχώρας ποὺ παρεπιδημοῦν στὴν πρωτεύουσα. Θὰ λειτουργήσει ὡς κρίκος, ἀνάμεσα στὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς, τῆς περιφέρειας, καὶ ἐκεῖνον τῶν ὁμογενῶν τοῦ κέντρου. Ἀντικατοπτρισμὸς —ἀσπασματικὸς— τοῦ ρόλου ποὺ διαδραμάτισε ὁ ἱερέας γιὰ τοὺς ἐπήλυδες, δίνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιστο-

8. Ὁ Α. Λεβίδης ἀναφέρει ὅτι ὁ Εὐγένιος φοίτησε καὶ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν —πράγμα ποὺ δὲν ἐπιβεβαιώνουν τὰ διάφορα βιογραφικὰ στοιχεῖα ποὺ σταχυολογήθηκαν ἀπὸ τὰ ἐξῆς δημοσιεύματα: Ἰωάννου Ἰωαννίδου *Βιογραφία*, Εἰκονογραφημένον Ἡμερολόγιον τοῦ 1869, Κωνσταντινούπολη 1895, σ. 212. Ἰω. Καλφόγλου, *Μονὴ Φλαβιανῶν*, Κωνσταντινούπολη 1898, σ. 401. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος ΙΕ', ἀρ. 14, Κωνσταντινούπολη, 2 Ἰουνίου 1895, σ. 106. Μανουὴλ Γεδεῶν, *Πατριαρχικὲς Ἐφημερίδες*, Ἀθήνα 1936-1938, σ. 460, καθὼς καὶ Σόλων Καζανόβας, Πόθεν δαπανᾷ τὸ ἡμέτερον γένος, *Ἡμερολόγιο τῶν Ἐθνικῶν καὶ Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων τοῦ ἔτους 1905*, Κωνσταντινούπολη 1904, σ. 244, 246. Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφον Κώστα Λάππα, ποὺ συμβουλευτήκε γιὰ χάρη μου τοὺς καταλόγους τῶν ἐγγεγραμμένων φοιτητῶν τοῦ Καποδιστριακοῦ πανεπιστημίου ἀναζητώντας, μάταια, τὸν καππαδόκη. Ἡ περίπτωση νὰ παρακολούθησε μαθήματα ὡς ἄπλος ἀκροατῆς εἶναι ἀπίθανη γιατί ἡ γεωγραφικὴ μετάβασι ἀπὸ τὴν μικρασιατικὴν στὴν ἑλλαδικὴ γῆ ἀποτελοῦσε γεγονός-τομὴ γιὰ τοὺς συγκαταρκινούς του, ἀξιωματικῶς αὐτὸ καθεαυτῶ, ἐνῶ πούθεν θὰ δὲν ἀναφέρεται κάτι σχετικὸ. Ὁ Λεβίδης ἔχει τὴν πάγια τάση νὰ ἐξυψώνει τὸν βιογραφούμενον συμπατριώτη του.

9. Σόλων Καζανόβας, *δ.π.*, 1904, σσ. 244-246. Τοὺς χαρακτηρίζει «δύο μεγάλα ὀνόματα στὴν ἱστορίαν τῶν Ε.Φ.Κ., δύο μεγάλοι σκιαί...». Ἀλλὰ καὶ ὁ Λεβίδης ἀναφέρεται ἐκτενῶς στὴ δράση τοῦ Εὐγένιου καὶ σημειώνει ὅτι ἡ Ἐφορεία τὸν διόρισε γενικὸ διευθυντὴ τῶν Καταστημάτων. Ἰδιαίτερα ἐξαιρεταὶ ἡ συμβολὴ του στὴν ἀνέγερση Φρενοκομείου καὶ Γηροκομείου. «Ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, ὡσαύτως ἀμείβουσα τὰς πολυτίμους τοῦ ἀνδρὸς ὑπηρεσίας προεχειρίσατο αὐτὸν Μέγαν Οἰκονόμον τοῦ Οἰκουμηνικοῦ θρόνου τῷ 1889». Α. Λεβίδης, *χφ α/α29, δ.π.*, σ. 128. Δὲν μπόρεσα νὰ διασταυρώσω τὴν πληροφορία, ἡ χρονολογία ὅμως συμπίπτει μὲ τὴν πατριαρχία τοῦ Διονυσίου Ε', πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ Γεδεῶν ἔχει κάνει πρόσφυγὴ γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ βιβλίου (βλ. ἐδῶ ὑποσημείωση 37).

λογογραφία του άποφοίτου τῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, δασκάλου Φιλίππου Παπαγρηγορίου Ἀριστοβούλου, ὁ ὁποῖος, ἐγκατεστημένος στό Νέβσεχιρ, στήν καρδιά τῆς Καππαδοκίας, κρατάει ἐπαφή μέ τόν λόγο ἱερέα, μέτοκο στήν Κωνσταντινούπολη: ἀλληλογραφία πού ἐκτείνεται σέ μιὰ πλήρη τριακονταετία (1860-1893), ἀλλά ὅπως συνήθως συμβαίνει, διασώζει τή μιὰ μόνον ἀπό τίς φωνές τῶν δύο συνομιλητῶν — τὰ ἀντίγραφα τοῦ Εὐγένιου χάθηκαν. Ὁ,τι ἀπόμεινε ὁμως ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὡς ἀντανάκλαση, δίνει καλά τὸ περίγραμμα τῶν κινήσεων τοῦ λογίου ἱερέα, καί τόν ἰδεολογικό του προσανατολισμό. Παρακολουθοῦμε λοιπὸν μέσα ἀπὸ τὰ γράμματα πού ἔλαβε καί ὄχι πού στέλνει, νὰ συμπυκνώνεται σέ κλάσματα ὄλος ὁ βίος. Ἡ ἐπιστολογραφία, ἀκίνητοποιώντας τή ροή τοῦ χρόνου, ὑποδηλώνει στάσεις καί νοοτροπίες τοῦ ἀποστολέα ἀλλά καί τοῦ ἀποδέκτη. Παραθέτει μπροστὰ στὰ μάτια μας τίς πράξεις τῆς καθημερινότητος σάν σέ εἰλητάριο — ἢ μάλλον αὐτὸ πού σέ κινηματογραφικὴ γλώσσα θὰ ἀποκαλοῦσαμε «φέτες ζωῆς». Ὁ Εὐγένιος στέλνει κάποιον μαθητὴ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα στήν ἐπαρχία —καί ἀντίστροφα— φροντίζει γιὰ τὴ φοίτηση στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆς ἐνὸς σπουδαστῆ καππαδόκη, καλεῖται νὰ γίνῃ ἀρωγὸς στήν καραμανλίδικη ἔκδοση τοῦ Γεροστάθῃ, νοιάζεται γιὰ τὴ νοσηλεία, εἰσαγωγὴ στό νοσοκομεῖο καί περιθαλψῆ ἐπαρχιώτῃ. Καί ἀκόμα ἀναλαμβάνει νὰ φέρεῖ σὲ ἐπαφὴ ἄπορο νεαρὸ ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς μέ τοὺς ἐκεῖ πατριῶτες τῆς Μικρασιατικῆς Λέσχης, νὰ ἐπιδώσει ἐπιστολὴ στό Χρηστάκη ἐφένδη Ζωγράφου, σχετικὴ μέ τὴν ἔκδοση ἐνὸς νεοελληνικοῦ ἔργου, νὰ ἐπωμιστεῖ τὴ δημοσίευση χειρόγραφου θεολογικοῦ συγγράμματος τοῦ μητροπολίτη Χαλεπίου, νὰ βρεῖ διδασκαλικὴ θέση γιὰ ἀπολυμένο διευθυντὴ σχολῆς, στήν Καππαδοκία, καί λίγο πρὶν τὸ θάνατό του, νὰ ἐξομολογήσῃ ὡς πνευματικὸς κάποιον «ἀπολωλὸτα χριστιανὸ» πού τοῦ στέλνουν οἱ καππαδόκες. Πρόσωπο λοιπὸν κεντρικὸ καί ὑπολογίσιμο στὴ μικρὴ κοινωνία τῶν ὁμογενῶν τῆς πρωτεύουσας, καί στήν ὀλιγαριθμότερη τῶν χριστιανῶν τῆς κοιτίδας, μέ μεγάλῃ ἀκτίνα δράσης, πομπὸς καί δέκτης συνάμα, ὁ Εὐγένιος ἱερεὺς¹⁰.

10. Ὁ δάσκαλος Ἀριστόβουλος, ἀλληλογραφεῖ μέ πρόσωπα πού διαθέτουν κοινωνικὴ ἐμβέλεια, διακεκρίμενα ἔξω ἀπὸ τὸ ἐπαρχιακὸ δίκτυο τῶν καππαδόκων, καί γεωγραφικὰ ἐκτείνονται ἀπὸ τὴν Ὁδησσὸ ὡς τὴν Μασσαλία. Ὅταν ἀπευθύνεται στὸν ἱερέα τοῦ Βαλουκλίου, ἀπευθύνεται ὡς καππαδόκης, ὡς λόγιος ἀλλὰ καί «ὁμογενής» μέ τὴν προεθνικὴ ἔννοια τοῦ δρου: ἀνήκει στήν ἴδια θρησκευτικὴ κοινότητα, στοὺς ὀρθοδόξους χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἀνταλλαγές τοῦ Εὐγένιου μέ τὸν κοινωνικὸ περίγυρο, ὅπως περιγραφικὰ ἐκτίθενται ἐδῶ, ἀντιστοιχοῦν ἀπόλυτα στίς παρακάτω ἐπιστολές τοῦ Φ. Π. Ἀριστοβούλου πρὸς τὸν Εὐγένιο: 1862, 20 Ἰουλίου (Α 217), 1867, 4 Νοεμβρίου (Α 421), 1868, 20 Ἰανουαρίου (Α 441), 1868, 24 Φεβρουαρίου (Α 449), 1868, 4 Μαΐου (Α 454), 1868, 26 Σεπτεμβρίου (Α 464), 1870, 18 Σεπτεμβρίου (Α 518), 1871, 9 Μαΐου (Α 537), 1871, 13 Νοεμβρίου (Α 574), 1873, 30 Ἰουνίου (Β 665), 1882, 23 Ἰουνίου (Γ 1220), 1887, 20 Ἰανουαρίου (Γ 1646), 1889, 4 Ἰουλίου (Γ 1828), 1893, 25 Δεκεμβρίου (Δ 2193). Τῆ χρονιά πού ἔχουμε τὴν πυκνότερη συγκομιδὴ, τὸ 1868, τὸ περιεχόμενο καί στίς τέσσερις

Μικρά δείγματα τῆς ἐκτίμησης πού τοῦ ἔτρεφαν οἱ συγκαίριοί του, ἀνασύρονται καί μέσα ἀπό τίς πρώτες σελίδες κάποιων τουρκοφώνων ἐκδόσεων — πού οἱ συγγραφεῖς τους ἀφιερώνουν στό διευθυντή τοῦ μοναστηριοῦ. Λίγα χρόνια πρὶν τὴν ἐκδοσὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, θὰ κυκλοφορήσει στά καραμανλίδικα, ἓνα ἔργο πολεμικῆς ἐναντίον τῶν προτεσταντῶν, ὅσων διέδιδαν τίς ἰδέες τους στό χῶρο τῆς Ἐκκλησίας. Τίτλοφορεῖται «Χάμι Ὁρθοδοξία», Προστάτης Ὁρθοδοξίας. Πρωτοδημοσιεύτηκε στά ἑλληνικά, σὲ συνέχειες, στὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* καί, ὕστερα, στὴν τουρκοφώνη *Ἀνατολή*. Τώρα, τὸ 1883, κυκλοφορεῖ αὐτοτελῶς, πάλι γιὰ τὸ κοινὸ τῶν ἑτερογλώσσων — πλὴν ὁμοδόξων χριστιανῶν τῆς μικρασιατικῆς ἐνδοχώρας. Ὁ ἐκδότης Εὐαγγελινὸς Μισσηλίδης ἀπευθύνεται «στὸν ἔλλογιμότατο καὶ ἐξοχώτατο» κληρικὸ Εὐγένιο (μεταφράζω): «Ὑπηρετήσατε ὡς δάσκαλος τὴν πατρίδα Μικρὰ Ἀσία, ἀλλὰ καὶ ὡς ἱερέας, στὴν Πόλη, ἡγούμενος στό Ἅγίασμα, στό Μπαλουκλί. Λόγω τῶν ὑπηρεσιῶν πού προσφέρατε στό γένος καὶ στὴν ἀνθρωπότητα, μὲ αὐτὲς τίς τρεῖς ιδιότητες — ὑπηρεσίες πού κρίθηκαν ἀνεκτίμητες — συμβάλλατε στὴν ἀναζωογόνηση τοῦ ἱεροῦ προσκυνήματος, πράξη πού ἀναγνωρίζει σύσσωμο τὸ γένος — καὶ ἀδιαμφισβήτητης ἀξίας. Μήπως θὰ μπορούσα, νομίζετε, μεταφράζοντας, ἐδῶ καὶ καιρὸ, τὸ ἔγχειριδιο τοῦτο, νὰ τὸ ἀφιέρωσω σὲ ἄλλο πρόσωπο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δικό σας; Ὡς δείγμα ἐλάχιστης ἀνταπόδοσης γιὰ ὅσα προσφέρατε στό γένος μας, δεχθεῖτε τὸ ἔργο αὐτὸ ἀπὸ ἐμένα τὸν ταπεινὸ, τὸ πνευματικὸ τέκνο σας, τὸν ἰδιοκτήτη τῆς ἐφημερίδας *Ἀνατολή*». Αὐτὰ σὲ δισυλιδῆ ἐπιστολή, στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου, ἐπισημαίνοντας τὴ διττὴ ιδιότητα τοῦ Εὐγένιου, τοῦ λαϊκοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ κληρικοῦ — ἀνάμεσα στά ἄλλα¹¹. Λίγο ἀργότερα, τὴ χρο-

ἐπιστολὲς ἀφορᾶ στὴν διακίνηση ἐνὸς βιβλίου καραμανλίδικοῦ στό χῶρο τῶν ὁμογενῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως: Ὁ Εὐγένιος ἀναλαμβάνει ἐκούσια νὰ παρακολουθεῖ τίς τυχόν πωλήσεις, ὅσο καὶ νὰ πειθεῖ τοὺς ἐγγεγραμμένους συνδρομητὲς στὴν καταβολὴ τοῦ νόμιμου ποσοῦ γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ βιβλίου. Πρόκειται γιὰ τὸν Γεροστάθη τοῦ Λέοντα Μελεᾶ στὴν μετάφραση Ἀριστοβούλου. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, περίπου, ὁ μεταφραστὴς ἀνακοινώνει μὲ δύο ἐπιστολὲς του (Α 406, Α 412) σὲ κοινὸ τους γνωστό, στὴν Ἄγκυρα, ὅτι Ὁ Εὐγένιος «ἔχει μεγίστην ἀνάγκην χρημάτων» (Ἰούλιος Αὐγούστος 1867). Βρισκόμαστε μιά εἰκοσαετία πρὶν τὴν ἐκδοσὴ τῆς ἱστορίας τοῦ μοναστηριοῦ καὶ τὸ ζήτημα τὸ οἰκονομικὸ ταλανίζει ἤδη τὸν κληρικὸ. Αὐτὸ θὰ συνεχιστεῖ σὲ ἄλλη τὴν διάρκεια τῆς ζωῆς του (βλ. ἐδῶ ὑποσημείωση 20 καὶ 21).

11. Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφο Σταύρο Ἀνεστίδη γιὰ τὴν μετάφραση τῶν καραμανλίδικων. Τὸ ἔργο βιβλιογραφημένο: Salaville - Dalleggio 216. Ὅπου καὶ ἡ ἀφιέρωση ὅπως παρατίθεται στά γαλλικά: «Au vénérable, vertueux et généreux Kyr papa Eugénios, de noble famille d'Injésou ...l'auteur dédie ce livre (σ. 3). Ὁ Εὐγένιος κρατᾶ ἀπὸ σοῖ: τὸ ζήτημα τῆς θέσης πού κατέχει στὸν ἐπαρχιακὸ περίγυρο μᾶς ἐνδιαιφέρει: τὸ αἰτούμενο ἐδῶ εἶναι ἡ εἰκόνα πού ἐκπέμπει, ἡ κοινωνικὴ ἀπήχησή του καί ὄχι ἡ ἀντικειμενικὴ ἐπαλήθευσή της. Γιὰ τὴν κοινωνικὴ τοποθέτησή του, δανείζομαι τὰ λόγια τοῦ Eric Hobsbawm πού περιγράφει ἄλλα πράγματα βέβαια (ἀναφέρεται στὴ σχέση τοῦ μὲ εὐνοημένου κοινωνικὰ καλλιτέχνη μὲ τὴν ομάδα ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται) «...δὲν εἶναι ἀπλῶς πετυχημένο... ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος πολίτης τῆς κοινότητος ἢ τοῦ λαοῦ του... στίς καταπιεσμένες κοινωνικὰ μειονότητες εἶναι τὰ μόνυ μέλη πού κατορθώνουν νὰ κερδίσουν

νιά που κυκλοφορεί και ή «Ζωοδόχος Πηγή», στα 1886, ό Ευγένιος εμφανίζεται ως παράγων στην έκδοση ενός έργου καραμανλίδικου, που τυπώνεται στην Πόλη, επιστημονική πραγματεία για τη διδασκαλία τής νομικής επιστήμης. Στην πρώτη σελίδα του βιβλίου, ό συγγραφέας, φοιτητής τής Αυτοκρατορικής Σχολής Δικαίου, αναφέρει τό όνομα του ήγούμενου τής Μονής εκφράζοντας εύχαριστίες γιατί με δική του συνδρομή πραγματοποιήθηκε ή έκδοση¹².

Ή «Ζωοδόχος Πηγή» εκδίδεται λοιπόν τό 1886. Τή χρονιά αυτή, ό Ευγένιος βρίσκεται στην ήλικία τών εξήντα. Έχει συμπληρώσει διαμονή τριάντα έξι έτων στην Κωνσταντινούπολη και θητεία είκοσι έπτά έτων στη Μονή, ως ήγούμενος. Ωριμος, με τόσα χρόνια ευδόκιμης ύπηρεσίας, αποφασίζει νά ιστορήσει τά τής Μονής του και μετά από μιá άρχιεποδιαφική προεργασία, νά περάσει στο στάδιο τής σύνθεσης. Άντίστοιχα, ό Γεδεών, δεύτερη γενιά Κωνσταντινουπολίτης, είναι τριάντα πέντε χρονών. Έχει ήδη έκπονήσει έργο ποσοτικά και ουσιαστικά ύπολογίσιμο. Άπόφοιτος τής Μεγάλης του Γένους Σχολής από τό 1869, τυπώνει τό πρώτο μελέτημα στα 1870, στην Πανδώρα. Μέσα στην δεκαπενταετία, σχεδόν (1870-1886), στη συγκομιδή τών δημοσιευμάτων του (περίπου διακόσιοι τίτλοι), ήδη άποκρυσταλλώνονται τά βασικά χαρακτηριστικά που άπαρτίζουν την πνευματική του προσωπικότητα. Στο έγχείρημα τής δημιουργικής μετάπλσης ενός άρχιερακού ύλικού, τό βάρος τής παρουσίας του Μανουήλ Γεδεών μοιάζει νά άποτελεί,

---

ανάγνωση και έξω από την "φυλή" ...άνήκουν στους ελάχιστους που κατορθώνουν νά ξεφύγουν από τή φτώχεια και την αλάνια σκλαβιά του χειρώνακτα...» Έρικ Χομπσμπάουμ, *Ή σκηνή τής τζάζ*, Άθήνα, 2¹⁹⁹³, σ. 213.

Άπό τόν κατάλογο συνδρομητών παίρνουμε μιάν ιδέα για τή σύνθεση τής οικογένειας του ΄Ιντζεσιώτη Ιερέα. Στους συγγενείς του πλεονάζουν τά όνόματα γυναικών συνδρομητριών —έθρημα σχετικά σπάνιο σε καραμανλίδικους καταλόγους τής εποχής. Σε σύνολο είκοσιτριών συνδρομητών που άπαρτίζουν τό μέλη τής οικογένειάς του, τά δεκατρία είναι γυναίκες. Ό ίδιος έγγράφεται για δέκα αντίτυπα. Έγγράμματα γυναίκες: ή παρουσία τους είναι άπλά ένδεικτική, δηλώνει, έμμεσα, μιá σχετική κοινωνική διαφοροποίηση του οίκου του Ευγένιου στον μικρόκοσμο του ΄Ιντζεσου. Για τόν άλφαβητισμό (βλ. έδω και ύποσημείωση 7) τών γυναικών και για τό κατά πόσο τά —έδω μάλιστα πολυάριθμα— αντίτυπα προορίζονταν και έφθαναν όντως στα χέρια τών συνδρομητριών (ή είναι εικονικά) διατυπώνω επιφυλάξεις.

12. Ό τίτλος του Τεαλλίμ Χουκούκ ό συγγραφέας του Πρόδρομος Δεγριμεντζόγλου, βιβλιογραφημένο από τους Dalleggio - Salaville, άρ. 239. Κυκλοφορεί ύπό μορφή μηνιαίας επθεωρήσεως σε φυλλάδια, τό πρώτο από τά όποια φέρει ήμερομηνία 1 ΄Ιουλίου 1886. Ό Dalleggio σημειώνει «avec l'aide»: δέν είναι σαφές τό είδος τής άρωγής, έφσον δηλαδή άποκλειστεί είτε ή επιστημονική καθοδήγηση είτε ή χρηματική ένίσχυση από την πλευρά του, άπομένει —πιθανότερη— μιá γενική έπιστοσία.

Ό «άφανής» παπás του Βαλουκλίου είχε γερά έρείσματα στο χώρο τών όμογενών τής Πόλης, και στους πατριαρχικούς κύκλους — με αναλόγιο τύπο διασυνδέσεις μπορεί νά διευκόλυνη την έκδοση του έντύπου. Ό Λεβίδης τόν χαρακτηρίζει ως πρόθυμο άρωγο στους εκδότες βιβλίων, διαχωρίζοντας, όμως, σαφώς τό ρόλο του αυτόν από την συγκεκριμένη, και κατά τή γνώμη του άποκλειστική συγγραφική παρουσία του στο ύπό αίρεσιν έργο του 1886.

ἐκ πρώτης ὄψεως, τὴν ἰδανικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν φερεγγυότητα τῆς ἐργασίας καὶ τῆς συνεργασίας. Ἐπομένως, ἡ —ὄποια— παρουσία του στὴν ἔκδοση τῆς ἱστορίας τοῦ μοναστηριοῦ εἶναι θεμιτὴ: εἴτε ἐκλήφθει στὴ «φιλική» τῆς διάστασης —ὁ νέος ὡς βοηθὸς τοῦ πρῆσβυτέρου· ἢ ἐὰν ἰδωθεῖ μέσα ἀπὸ μιὰ σχέση ὑπαγωγῆς πνευματικῆς τοῦ ἱερέα στὸν «ἀκαταπόνητο πρωτόσχοιο» — ἡ χαρισματικὴ περίπτωση Γεδεῶν νομιμοποιεῖ τὴν ἀντιστροφή. Ἄς φανταστοῦμε καὶ μιὰν ἄλλη —πιὸ πιθανή— ἐκδοχὴ, ἡ ὁποία προϋποθέτει κοινότητα ἐνασχολήσεων καὶ ἐνδιαφερόντων, ἔχει ὡς ἀπαρχὴ μιὰ ἐλπιδοφόρα σύμπραξη, ἀλλὰ ὡς κατακλείδα μιὰ προβληματικὴ, ἀτελέσφορη συνεργασία¹³. Ἄν συμβουλευτοῦμε τὸν κατάλογο συνδρομητῶν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, θὰ ἀνασύρουμε στοιχεῖα ποὺ ὀδηγοῦν σὲ ἀκόμα πιὸ ξεκάθαρη τοποθέτηση τῶν πραγμάτων: τὸ ποσοστὸ συμμετοχῆς τῶν κατοίκων τῆς γενείρας τοῦ παπα-Εὐγένιου εἶναι ἰδιαίτερα ὕψηλό. Μετροῦμε πᾶνω ἀπὸ ἑκατὸν εἴκοσι συνδρομητῆς — ἀριθμὸς ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δικαιολογηθεῖ ἀπὸ τὸ δυναμικὸ τῶν ἐγγραμμάτων ποὺ μπορεῖ νὰ διαθέτει ἕνας μικρὸς τόπος μὲ πεντακόσιες οἰκογένειες ὀρθοδόξων. Προφανῶς, δὲν πρόκειται γιὰ καμιά μυστηριώδη ὕψωση τοῦ δείκτη ἀλφαριθμητισμοῦ ποὺ παρατηρεῖται στὸ Ἰντζέσου, ἀλλὰ γιὰ τὸ ὅτι οἱ κάτοικοι κινητοποιοῦνται ἀφοῦ «ἕνας δικὸς τους» βγάζει βιβλίον —ἢ, στὴ χερίστη περίπτωση, ὁ «δικὸς τους» διαδίδει ἀπλῶς, ὅτι τὸ ἔργο ἀποτελεῖ ἐξ ὀλοκλήρου κτῆμα του πνευματικῆ. Ἄλλὰ, ἡ «Ζωοδόχος Πηγὴ», τὸ ἔργο, εἶναι ζωντανὸ ἀκόμη καὶ στὶς μαρτυρίες τῶν προσφύγων τοῦ Ἰντζέσου. Ἡ συλλογικὴ μνήμη, ὡς ἡχεῖο, καταγράφει καί, ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, μεταδίδει τὸ γεγονός: πρόσφυγας ποὺ δὲν ἔχει πιάσει ποτὲ

13. Ὁ «Ἀκαταπόνητος Πρωτόσχοιος», ἐπιφυλλίδα τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἐλεύθερον Βῆμα*, 29.8.43. Ἐκεῖ σημειώνεται ὅτι ὁ κύκλος τῶν λογίων ποὺ τὸν συντρόφεψαν στὴν ἀθηναϊκὴ του, τελευταία περίοδο, τὸν ἀποκαλοῦσε «Ὁ Ἄρχων». «Μέγας Χαρτοφύλαξ» χειροθετεῖται στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα ἐνῶ «Χρονογράφος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας» στὶς ἀρχὲς τοῦ εἰκοστοῦ ἀπὸ τοὺς Πατριάρχες Κωνσταντινοῦ Ε' καὶ Ἰωακείμ Γ', ἀντίστοιχα.

Ἀπὸ ἐσωτερικὰ τεκμήρια ποὺ προκύπτουν μὲ τὴν ἀνάγνωση τοῦ ἔργου, τῆς ὑφολογίας του, θὰ διέκρινε κανεὶς πότε πότε, πίσω ἀπὸ τὶς λέξεις, τὴν πνευματικὴν παρουσία τοῦ Γεδεῶν. Δειγματοληπτικὰ, ἀντιγράψω ἕνα χωρίο (σ. 183): «Λυπούμεθα δὲ διότι ἐνορριοικὸι τινες ναοὶ τῆς πόλεως ἡμῶν κρατοῦσιν ἀνέκδοτα πολλὰ αὐτῶν παλαιὰ κατάστιχα καὶ πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἐὰν ἐκδοθῶσι (...) πολλὰ σκοτεινὰ μέρη τῆς πατρῴου ἱστορίας θὰ διαφωτισθῶσι καὶ πολλὰ θὰ ἐλθῶσι εἰς φῶς ἀκριβεῖς πληροφορίαι ἀναφερόμεναι εἰς τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν ὁμογενῶν ἐμπόρων, διδασκάλων, προκρίτων τοῦ γένους, ἀρχιερέων καὶ πατριαρχῶν. Δυστυχῶς ὁμοίως, οὐχὶ μόνον δὲν ἀποφάσιζαν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας οὐδενὸς σχεδὸν ναοῦ ὀρθοδόξων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ ἐν ἐπαρχίᾳ τινὶ οἱ ἔσφοροι νὰ ἐκδώσωσι ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ πολλαχόθεν, ὅπου ἀπετάθημεν καὶ οὐδεμίαν ἀπάντησιν προσδοκωμένην ἀηλαῦσαμεν, καὶ παρὰ τίσι ἐξ αὐτῶν ἀπηντήσαμεν ἐμπόδια. Εὐχόμεθα ἵνα τὸ παρὸν ἡμέτερον ἔργον (...) κεντήσῃ τὴν φιλοτιμίαν φιλοπόνων ὁμογενῶν ὅσοι τιμῶσι τὰ πατρία καὶ καταστή τῆς τοιουτοτρόπως ἀφορμῆς εἰς σύναξιν ὁμοίων διατριβῶν». Θὰ μπορούσε ἀσφαλῶς νὰ θεωρηθεῖ προγραμματικὸ κείμενο τοῦ Γεδεῶν. Κατὰ τὴ γνήμιον μου, ἡ πιστοποίησι τῆς παρουσίας του μέσα στὸ ἔργο, ὅχι μόνον δὲν ἀκυρώνει τὴ συγγραφικὴ συνεισφορά τοῦ Εὐγένιου, ἀλλὰ ὀδηγεῖ τὶς ἐρμηνευτικὰς ἀπόπειρας πρὸς ἕνα μεικτὸ ἀλλὰ νόμιμο εἶδος — τὴν πιὸ πιθανὴ δηλαδὴ ἐκδοχὴ.

στά χέρια του τὸ βιβλίον γνωρίζει ἀπὸ ἀκούσματα¹⁴, τόσο τὸ συγγραφέα, τὸ συγχαριανὸν τοῦ τὸν Εὐγένιον (μέσα τοῦ εικοστοῦ αἰῶνα), ὅσο καὶ τὸ δημιουργημά του. Φυσικά, οἱ ἐπιγεγόμενοι ἀγνοοῦν ἐντελῶς τὴ διένεξιν τῶν δύο λογίων¹⁵.

Βρισκόμαστε λοιπὸν πρὸς τὰ τέλη τοῦ 1886. Ἡ ὑποδοχὴ ποῦ ἐπιφυλάσσουν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κύκλοι στὸ πόνημα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς εἶναι θετικὴ· δὲν μοιάζει νὰ διακυβεύεται τίποτε. Λίγο καιρὸ μετὰ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ βιβλίου, ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, δηλαδὴ τὸ ἐπίσημο ὄργανο τοῦ Πατριαρχείου, φιλοξενεῖ σὲ μόνιμη στήλη, ὅπου γνωστοποιοῦνται οἱ νέοι τίτλοι, ὀλοσέλιδη παρουσίασι τοῦ ἔργου. Στὸ ἀνυπόγραφο αὐτὸ ἄρθρον, ἡ ἱστορία τῆς μονῆς ποῦ πρόσφατα ἐκδόθηκε θεωρεῖται σταθμὸς ἀφοῦ ἔρχεται νὰ καλύψει μὲ τρόπο ἐπαρκῆ, ἕνα διαπιστωμένον κενόν. «Τελεῖα τις καὶ ἀληθῆς ἱστορία οὐδεμία μέχρι τοῦδε ὑπῆρχεν» καὶ ἐπομένως ὁ συγγραφέας Εὐγένιος, τὸν ὁποῖον καὶ ὀνοματίζει, «καλλίστην παρέσχε συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερῶν προσκυνημάτων». Τὸ βιβλίον κρίνεται ἀξιόλο-

14. Πληθυσμακὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ Ἰντζέσου, βλ. πρόχειρα στὸ *Ἡμερολόγιον τῶν Ἐθνικῶν καὶ Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων τοῦ ἔτους 1905*, ἔτος Α', Κωνσταντινούπολι 1904, σ. 146. Ὅπου τὸ Ἰντζέσου (500 οἰκογένειαι ὀρθοδόξων, δηλαδὴ περίπου 2.000 ἄτομα), συγκρινόμενον μὲ τὸ πληθυσμακὰ ὑπερτριπλάσιον τοῦ Νέβεσχιρ (1.700 οἰκογένειαι ὀρθοδόξων περίπου 6.800 ἄτομα) ἐμφανίζει ὑψηλὴ συμμετοχὴ ἀναγνωστῶν. Τὸ Νέβεσχιρ παρουσιάζει ἀριθμὸ συνδρομητῶν ποῦ μόλις ξεπερνᾷ τοὺς ἑβδομητὰ — συμπεριλαμβανόμενοι στὴν ἀθροιστὴν ἐδραῖοι κάτοικοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόδημοι τῆς Κωνσταντινούπολης. Συνεπῶς, πρῶτοστατοῦντος τοῦ μητροπολίτη Καισαρείας Ἰωάννη Ἀναστασιάδη (τὸ ὄνομά του, στὸ βιβλίον, σημειώνεται ἀκριβῶς ὄστερα ἀπὸ τοῦ πατριάρχου, γιὰ δεκαπέντε ἀντίτυπα), τὸ Ἰντζέσου συμμετέχει πάνδημον στὸ ἐκδοτικὸ αὐτὸ γεγονός (ἀκόμα καὶ Ἰντζεσιώτης τῆς διασπορᾶς, ποῦ ζεῖ στὴν Ξάνθη, ἐγγράφεται). Κανεὶς ἀπὸ τοὺς δύο ἐπίδοξους «συγγραφεῖς» δὲν ἀπαντᾷ στὸν κατάλογο, ὅπως ἦταν ἀναμενόμενον.

15. Ἡ ἱστορία ἀποκτᾷ στὸ στόμα τῶν προσφύγων μυθικὴ διάσταση. Στὰ 1950, ἡ συνεργάτρια τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν Σοφίαν Δονδολίνου-Γορανίτη, καταγράφει στὸ Ὑλικὸ Προφορικῆς Παραδοτικῆς (φάκελος Ἰντζέσου 77), τὰ λόγια τοῦ πρόσφυγα Μαυρικῆ Νεαπολιτάκη, στὴ Νέα Σμύρνη: ὁ πληροφορητὴς εἶναι ἐνήμερος, τὸ ἀόρατον βιβλίον ποῦ κανεὶς δὲν τὸ ἔχει πᾶσιε στὰ χέρια του ἀλλὰ ὄλοι τὸ γνωρίζουν, ἔχουν γράψει στὴν Πόλιν νὰ τοὺς τὸ στείλουν, μὰ δὲν λάβανε ἀπάντησιν. Αὐτὰ συμβαίνουν πάνω ἀπὸ ἐξήντα χρόνια μετὰ τὴν ἔκδοσιν, τὸ βιβλίον ἐπιζεῖ κοντὰ δυὸ γενεῖς, δηλαδὴ, στὸ μνημονικὸ τῆς κοινότητος. Θυμίζουμε ὅτι ἀντικείμενον τῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Κέντρου δὲν ἐπικεντρώνονταν στὴ λογιόσυνῃ ἀλλὰ στὰ λαογραφικὰ φαινόμενα, ἐπομένως τὸ βιβλίον «ζεῖ» γι' αὐτοὺς καὶ δὲν εἶναι ἰδέα ποῦ τοὺς ὑποβάλλει ὁ ἐρευνητής. Παρεκβατικά, ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ, ὅτι ἡ αἰδημοσύνη ὀδήγησε σὲ λογοκριτικὴ ἐπέμβαση. Στὴν ἀναδημοσίευσιν ἐνὸς χωρίου ἀπὸ τὸ *Βιβλίον Περιέχον τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Νεοφύτου καὶ τοῦ Ἁγίου Μαξίμου Ὁμολογητοῦ*, τοῦ Νεοφύτου Μαυροματίου, Βουκουρέστι 1723 (Legrand 18ος, τ. 1, σ. 149), τὸ σημεῖον ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἴασις τοῦ Νεοφύτου μὲ τὸ θαυματουργὸν νερὸ τοῦ Βαλουκλίου ἀπὸ ἀρρώστια σὲ ἀπόκρουμα μέρος τοῦ σώματος, ἀπαλείφεται στὴν ἔκδοσιν τοῦ 1886 (σ. 103). Λογοκρισία τέτοιου τύπου μποροῦσε νὰ ἀσκήσει τόσο ὁ ἕνας, παραδοσιακὸς ἄνθρωπος τῆς ἐκκλησίας, ὅσο καὶ ὁ ἄλλος, ὁ πατριαρχικὸς λόγιος, ἡ πληροφοροφιλία λοιπὸν τελικὰ μὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ ἄλλης ἀποψης στὸ ἐπίμαχον ζήτημα τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου. Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφον Τριαντάφυλλον Σκλαβενίτη ποῦ μοῦ ὑπέδειξε καὶ ταῦτις τὸ χωρίον ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν βοήθειάν του.

γο, ο «φιλότιμος και φιλόπonos ιερέας Εὐγένιος» δρεπει τὰ συγχαρητήρια τοῦ συντάκτη, πὸν τὸν προτρῆπει νὰ ἐξακολουθήσει τὴν καλλιέργεια τῶν ἱερῶν γραμμάτων «τόσον ἀξίεπαινα, γινόμενος παράδειγμα στοὺς κληρικούς τοὺς δυναμένους... ἀλλὰ ἀποκοῦντας» νὰ παρέχουν ἴδιας λογῆς διανοητικὲς ἐργασίες. Τὸ ὄνομα τοῦ Γεδεῶν δὲν ἀναφέρεται. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ «τελευταῖος βυζαντινὸς χρονογράφος», ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ ὄγδοντα εἶχε ἔρθει σὲ ρήξην μὲ τὸ συνεργάτη τοῦ περιοδικοῦ Μηνῆ Χαμουδόπουλο —λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ τὸ περιοδικὸ θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ὑποστηρίξει, ἐνδεχομένως, μόνον τὸν ἱερέα. Σημειώνουμε πὼς ὁ Γεδεῶν, τὰ χρόνια ἐκεῖνα, προσωρινὰ ἀπέχει ἀπὸ τὴ συντακτικὴ ὁμάδα. Ἄλλη —πιθανῆ— αἰτία πὸν τὸ ἔντυπο προβάλλει τὸν Εὐγένιο ἀποκλειστικά, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ γέγονός ὅτι ἀκριβῶς τότε, στὴν πενταμελῆ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ περιοδικοῦ μετέχει καὶ ὁ Καισαρείας Ἰωάννης Ἐκκλησιολόγος, ὁμοχωριανὸς μὲ τὸν κρινόμενον καππαδόκη ἱστοριοδίφην¹⁶.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει ὁμος τὸ πράγμα, τὸ θέμα τῆς πνευματικῆς κυριότητος δὲν ἔχει ἀκόμα τεθεῖ, τουλάχιστον μὲ τὴ γραφίδα — οὔτε καὶ ὑπονοεῖται κἀν. Ἡ πατρότητα τοῦ ἔργου ἀποδίδεται ἀκέραια στὸν ἐπικεφαλῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Λίγες βδομάδες πῖδ ὕστερα, ἐπισημαίνεται ἄλλη μιὰ ἀναφορὰ στὸ ἔργο, καὶ στὸ συγγραφέα, πὸν προέρχεται ἀπὸ ἰδιωτικὴ πηγὴ. Ὁ ἱερέας θὰ γίνεῖ ἀποδέκτης συγχαρητήριας ἐπιστολῆς, τὴν ὁποία στέλνει ἀπὸ τὸ Νέβσεχιρ ζηλωτῆς τοῦ πνευματικοῦ τοῦ δημιουργημάτων, ὁ Φίλιππος Ἀριστόβουλος, συνδρομητῆς στὴν ἐκδοση, μαζί μὲ τὸ γιό του. Σὲ συνδιασμὸ μὲ τὴ δημοσιευμένη βιβλιοκρισία, τοῦτο συνιστᾷ μιὰ, δευτέρη, ἐξωτερικὴ μαρ-

16. Τὸ βιβλίον κυκλοφόρησε μεταξὺ Σεπτεμβρίου καὶ Νοεμβρίου. Στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἐκδοσης δίνεται ἓνα *terminus post quem*, καθὼς τὸ κείμενον ὑπογράφεται «Ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 1η Σεπτεμβρίου 1886. Εὐγένιος ἱερέας». Τὸ τελευταῖον φύλλον τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας* τοῦ Νοεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου, ὀρίζει τὸ *terminus ante* δταν δημοσιεύει τὸ *Βιβλιογραφικὸν Δελτίον* τῆς (Ε.Α., περίοδος β' ἔτος β', 30 Νοεμβρίου 1886, τεῦχος ΙΔ', σ. 90-91), τὴν κριτικὴν τοῦ ἔργου. Ὁ Γεδεῶν εἶναι ἀρχισυντάκτης τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας*, τὴ διετία 1882-1884, ἀπέχει στὰ χρόνια 1884-1887, καὶ ἐπανέρχεται τὸ 1887, τὸ ὄγδοον ἔτος κυκλοφορίας τοῦ ἐντύπου. Ἀκριβῶς τὸν Νοέμβριον τοῦ 1887, ἡ ἐπιτροπὴ πὸν διευθύνει τὸ περιοδικὸν δηλώνει ὅτι προσλαμβάνει ὡς τακτικὸν συντάκτη τὸν ἐλλόγιμον κύριον Μ. Γεδεῶν, γνωστὸ ἐπὶ δημοσιογραφικῇ ἱκανότητι καὶ ἐπὶ φερεπονίᾳ (Ε.Α., ἔτος Η', ἀρ. 1, σ. 1 Κωνσταντινουπόλη, 18 Νοεμβρίου 1887). Ὁ Ἅγιος Καισαρείας Ἰωάννης Ἐκκλησιολόγος βοηθοῦσε τοὺς συντοπίτες του, στοιχεῖα δίνει, ὁ ἐπίσης καππαδόκης Κάλφογλου, σχετικὰ μὲ διορισμὸν συμπατριότητος τῆς Πόλης. Ι. Κάλφογλου, *δ.π.*, σ. 453 καραμ./δακτυλόγραφον, σ. 633. Τὰ ἄλλα πρόσωπα τῆς συγγραμμῆς ἐπιτροπῆς, εἶναι: ὁ ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Παλαμᾶς, διευθυντῆς τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, ὁ ἀρχιμανδρίτης Βασίλειος Γεωργιάδης, διευθυντῆς τῆς πατριαρχικῆς κεντρικῆς ἱερατικῆς σχολῆς, οἱ ἐπίσης πατριαρχικοὶ Γεράσιμος Δωρίτζας καὶ Ἰωάννης Τανταλίδης. Γιὰ τὴν διενεχθῆσαν Μανουὴλ Γεδεῶν - Μηνῆ Χαμουδόπουλου, παραπέμπω στὴν ἀνεκδοτὴν διδακτορικὴν ἐργασία τοῦ Σταύρου Θ. Ἀνεσιδῆ, *Ἡ Ἐθναρχικὴ παράδοσις τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ὁ Μανουὴλ Ι. Γεδεῶν*, Ἀθήνα 1993, σσ. 264-265, ἀλλὰ καὶ *passim*.

τυρία, γιὰ τὴν (πιθανή) ταύτιση ἔργου καὶ συγγραφέα¹⁷. Κατὰ μεταγενέστερη πληροφορία, ὁ Εὐγένιος ἐκεῖνα τὰ χρόνια εἶχε ἀναλάβει ἕνα καθῆκον ποὺ τελικὰ δὲν ἐξετέλεσε: νὰ ἐπιμεληθεῖ καὶ νὰ ἐκδόσει τὰ ἔργα τοῦ Παΐσιου Καισαρείας¹⁸. Ὁ «κατήγορός» του, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Γεδεών, ἐνῶ προτίθεται νὰ τὸν «ἐκθέσει» γιὰ τὴν ἀμέλειά του, τὸν τοποθετεῖ, ἀκούσια, στὴν καλὴ θέση ποὺ τοῦ ἀρμόζει, τὴ θέση ποὺ πράγματι κατεῖχε. Ὁ ἱερέας διαδραματίζει πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὴ λογιόσυνη, στὸν κύκλο τῶν ὀρθοδόξων ποὺ ἐνδημοῦν στὴν Πόλη, καὶ κρατᾶνε ζωντανὲς τὶς μεταξύ τους σχέσεις. Ὡς καππαδόκης, ἀπὸ τὸ Ἰντζέσου, ἀναλαμβάνει νὰ τυπώσει τὰ χαρτιά τοῦ Παΐσιου, ἐπίσης καππαδόκη ἀπὸ τὰ Φάρασα, μὲ τὸν ὁποῖον συνδεόταν πνευματικά. Πράγματι, ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε ὁ Εὐγένιος δὲν κατόρθωσε νὰ δημοσιεύσει τὸ χειρόγραφο, ἀφοῦ ἡ πρόχειρη συναγωγή ἀνεκδῶτων ἔργων του δὲν περιλαμβάνει κατάλοιπα τοῦ μητροπολίτη.

Ἄλλὰ στὸ πλαίσιο τῶν πολλαπλῶν ἐκδοτικῶν προσπαθειῶν τῶν λογίων τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, τῶν μεταναστῶν, ποὺ βγάζουν τὰ ἔργα τους στὰ τυπογραφεῖα τῆς πρωτεύουσας, θὰ ὑπάρξει θέση, μιὰ ἀκόμη φορά, γιὰ τιμητικὴ ἀναφορά στὸ ὄνομα τοῦ Εὐγενίου ἱερέως. Μὲ βιβλίον τὸν δωροφορεῖ ἕνας ὁμόδοξος λόγιος τῆς ἐπαρχίας, ὁ Ἄναστασιος Λεβίδης. Θὰ τοῦ ἀφιέρωσει ἕνα ἔργο του, ποὺ γεφυρώνει τὸν κόσμον τῶν ἑλληνοφώνων μὲ τὸν κόσμο τῶν τουρκοφώνων, μετακινώντας γλωσσικὸ ὄλικο: πρόκειται γιὰ τὸ ἑλληνοτουρκικὸ Λεξικὸ ποὺ συντάσσει καὶ ἐκδίδει στὰ 1888 στὴν Πόλη. «Τῷ Παναϊδεσιμολογιωτάτῳ προϊσταμένῳ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς... εἰς σεβασμοῦ τεκμήριον τὴν δὲ τὴν βίβλον ἀνατίθησιν ὁ συγγραφεὺς» σημειώνει. Πρόσωπο λοιπὸν γιὰ τρίτη φορά τιμημένο ἀπὸ τὴ συντεχνία τῶν ἀνθρώπων τοῦ βιβλίου — συγγραφεῖς ἢ ἐκδότες. Στὰ τέλη τοῦ αἰῶνα, ὁ Λεβίδης, θὰ

17. Ἐπιστολὴ 1646, 20 Ἰανουαρίου 1887.

Τῷ αἰδεσιμωτάτῳ προεστῶτι Βαλουκλίου κ. παπᾶ Εὐγενίῳ.

Αἰδεσιμωτάτῳ μοι πάτερ, ἔλαβον διὰ τοῦ συναδέλφου μου κ. Γαβριηλ τὸ ὄραιον Σου δῶρον τὸν ὄραιον πόνον τῶν ὄραιων Σου ἀναπαύσεων ὄραιότατα δαπανηθεῖσάν τῆς ὄραιας πνευματικῆς ζωῆς πάροχον Ζωοδόχον Πηγῆν Σου, καὶ εὐγνωμῶν ἕκ μέσης καρδίας τῆς ἀείποτε καὶ τὰς ζειδάρους εὐχὰς ποθοῦσης,

Ὁ εὐγνώμων φίλος καὶ τέκνον, Φ.Π.Α. (ἀπὸ τὸ Νεβσεχίρ τῆς Καππαδοκίας).

18. Ὅσο ὁ ἕνας ζεῖ, ὁ ἄλλος Γεδεών κάνει ἀπλὴ ἀναφορά στὸ γεγονός: «...Τὰ Ἄπομνημονεύματα... ἀντίγραφον εἶδον παρὰ τῷ αἰδεσιμωτάτῳ οἰκονόμῳ καὶ προϊσταμένῳ τῆς... Ζωοδόχου Πηγῆς, κυρίου Εὐγενίου Καισαρείας...» Μ. Ι. Γεδεών, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, τόμος 14, ἔτος Ι, ἀρ. 7, σ. 53, Φεβρουάριος 1890. Ἡ μεταγενέστερη πληροφορία εἶναι τοῦ 1938 καὶ ἀνήκει στὸν ἴδιον τὸν Γεδεών: τὸν ἐγκαλεῖ ἐπειδὴ κατακρατοῦσε τὰ Ἄπομνημονεύματα τοῦ Παΐσιου (ποὺ εἶχε πεθάνει σχεδὸν ἑβδομήντα χρόνια πρὶν), δίχως νὰ τὰ ἀξιοποιεῖ, νὰ τὰ δημοσιεύει... Μισὸν αἰῶνα μετὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου, τὸν «ἐνοχοποιεῖ», ἐρήμην του, βέβαια: ἡ συμπεριφορὰ ἐντάσσεται σὲ ἕνα σύνολο ἐπιθέσεων ποὺ ἐξαπολύονται ἀπὸ τὸν πρεσβύτερῳ Γεδεών, κατὰ τὴν περίοδο τῆς μετοικεσίας του στὸ ἑλλαδικὸ κράτος, βλ. Μανουὴλ Γεδεών, Λεόντιος Καισαρεύς, *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, τ. Α', Ἀθήνα 1938, σ. 63. Βλ. καὶ ἐδῶ ὑποσημείωση 35.

θεωρήσει τὸ πρόσωπο ἀξιωμαθὲν καὶ θὰ προβεῖ στὴ βιογράφηση τοῦ σεπτοῦ ἱερέα, σὲ χειρόγραφό του ποικίλης ὕλης.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ κινήσεις τοῦ ἄμεσα θιγόμενου, τοῦ Μανουὴλ Γεδεών, ὅσες ἀποσκοποῦν στὴν ἀναγνώριση τῆς κυριότητος τοῦ ἔργου, θὰ ἐκφραστοῦν μέσα ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἀλήθειας*. Φράσεις ἐγκατεσπαρμένες στὰ ὀλιγοσέλιδα ἂν καὶ ὄχι εὐάριθμα ἄρθρα του, συνήθως στὶς ὑποσημειώσεις, ἐμφανίζονται στὴ διάρκεια τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1888, περίοδο πὸν συμπίπτει μὲ τὴν ἐπανάκαμψή του στὸ περιοδικό, στὴ θέση τοῦ ἀρχισυντάκτη μετὰ ἀπὸ τετραετὴ ἀπουσία. Ἄλλοτε ἀναφέρεται στὸ βιβλίον «τῶ φέροντι τὸν τίτλον “Εὐγενίου ἱερέως”», ἄλλοτε σὰν νὰ μὴν ἔχει μεσολαβῆσει τίποτα παραπέμπει στὸ «Εὐγενίου, Ζωοδόχου Πηγῆ». Θὰ τὸν ἀποκαλέσει «ἐκδότῃ» τὸν συγγράμματος, ἐνῶ σὲ ὑποσημείωση θὰ σχολιάσει: «βλέπε ὅσα ἔγραψα ... ἐν τῷ βιβλίῳ μου τῶ φέροντι τὸν τίτλον: Εὐγενίου, Ἡ Ζωοδόχου Πηγῆ». Ὅλα αὐτὰ συνιστοῦν ἀσκήσεις ἐπὶ χάρτου γιὰ ὅσα θὰ ἀκολουθήσουν τὶς ἐπόμενες δεκαετίες, ὀριστικὰ ἀπόντος, πλέον, τοῦ κληρικοῦ¹⁹.

Τομὴ πρώτη: Ἡ ἐκδημία τοῦ Εὐγενίου, 1895

Ἡ δεκαετία τοῦ ἐνενηντα θὰ σημεῖνει τὴν ὀλοκλήρωση τῆς σταδιοδρομίας τοῦ ἡγούμενου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Ἕνας κύκλος κλείνει τὰ ἔργα τῆς ζωῆς του. Στὴν ἐπαγγελματικὴ σφαῖρα, ἡ θητεία του στὴ Μονὴ λήγει ἀκριβῶς στὰ 1891 — τριάντα δύο χρόνια συναπτά. Ἡ ἐπόμενη περίοδος θὰ εἶναι σύντομη: σεβάσμιος, ἀλλὰ ἐξαθλιωμένος καὶ ἀμπτωχὸς θὰ καταλήξει γιὰ δύο χρόνια στὴ γενέτειρά του ὅπου καὶ πρὶν συμπληρώσει τὰ ἐβδομήντα του χρόνια, θὰ ἀφήσει τὴν τελευταία του πνοή, τὴν Παρασκευὴ 7 Ἀπριλίου 1895, ἡμέρα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς²⁰.

19. Οἱ ἀναφορὲς σημειώνονται στὴν Ε. Α., στὰ ἄρθρα τοῦ Γεδεών «Φιλάνθρωποι διατάξεις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν κάτω χρόνων» (Ε.Α., ἔτος Η', ἀρ. 32, 22 Ἰουνίου 1888, σ. 258, 263-265) καὶ «Σχολεῖα καὶ βιβλία κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα», δ.π., ἀρ. 40, 17 Αὐγούστου 1888, σ. 321, ἢ Μανουὴλ Ι. Γεδεών *Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰ.* ἐκδοτικὴ φροντίδα Α. Ἀγγέλου - Φιλ. Ἡλιού, Ἀθήνα 1976. Κεφάλαιον Σχολεῖα καὶ βιβλία..., σ. 256 ὑποσημ. 17.

20. Στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, τόσο οἱ ὁμογενεῖς τῆς πρωτεύουσας, ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης Καισαρείας, ὅσο καὶ οἱ γηγενεῖς καπαδόκες προσπαθοῦν νὰ συνδράμουν τὸν ἱερέα Εὐγένιον «ὄν πανταχόθεν καταθλίβουσι περιπέτεια δυστυχεῖς» ἐνῶ βρίσκεται ἐπαγγελματικὰ παροπλισμένος, πρῶτα λίγον καιρὸ στὴν Πόλιν, ὕστερα στὸ Ἰντζέσου. Ἡ βοήθεια συνιστάται στὸ νὰ πουληθοῦν ἀντίτυπα βιβλίων ἀρχαίων συγγραφέων (Δημοσθένης, Αἰσχίνης...) πὸν κείτονται σὲ στοίβες, ἀδιάθετα, στὴ σχολὴ τοῦ Νεβσεχίρ, ἢ στὴν κεντρικὴ ἐφορία, γιὰ νὰ ἐλεηθῶν μετὰ τὶς εἰσπράξεις τὸν ἀπόμαχο. Τὰ βιβλία ὅμως δὲν ἔχουν πέραση, δὲν πουλιοῦνται ἀφοῦ δὲν εἶναι ἐνταγμένα στὸ πρόγραμμα ὡς σχολικὰ ἐγχειρίδια... (Ἀριστοβούλου Ἐπιστολές, ἀρ. 2028, 2030 21/1/1892, 24/1/1892, καὶ 31/1/1893). Στὶς ἀρχαῖοι τύποι κοινωνίας, οἱ Ἕλληνας κλασσικοὶ λειτουργοῦν στὴν καλύτερη περίπτωσι ὡς ἐμβόλιμον ἐκ τῶν ἄνω ὕλικῶ πὸν Ἰσα Ἰσα

Ἡ κοινὴ γνώμη τῆς πρωτεύουσας θὰ εὐαισθητοποιηθεῖ. Μέσα ἀπὸ τὸν τύπο τῆς ἐποχῆς, θὰ μνημονευτεῖ ἡ προσωπικότητα καὶ τὸ ἀδέκαστο ἦθος τοῦ μεταστάντος. Ἡ θεματολογία εἶναι κοινότοπη. Θίγεται τὸ ζήτημα τῆς οἰκονομικῆς τοῦ ἀνέχειας, τὸ σκληρὸ τέλος του, ἀλλὰ καὶ ἡ γεμάτη αὐταπάρνηση ζωὴ του, ἡ κοινωνικὴ του προσφορά. Νύξεις γιὰ τὸ ζήτημα τῆς πατρότητας τοῦ ἔργου δημοσιεύονται σὲ ὑποσελίδιες σημειώσεις κάποιων βιβλίων ἢ, σπανιότερα, σὲ ἔντυπα περιοδικῆς κυκλοφορίας. Σὲ κάποιο ἡμερολόγιο προτείνεται μιὰ ἐρμηνεῖα κατὰ τὴν ὁποία ὁ τελευταῖος θεωρεῖται συλλογέας ἐνὸς ὕλικου τὸ ὁποῖο εἶχε παραχωρήσει στὸν νεότερό του «πρὸς συναρμολόγησιν». Δηλαδή ὁ Γεδεὼν κατέχει ἐδῶ τὸ ρόλο τοῦ συμπληρητῆ. Ἐνῶ ὁ «δημοσιογραφῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει» Γεώργιος Ι. Παπαδόπουλος, ἐκφράζει πῶς ἀκραία ἄποψη, ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς, «ἐδημοσίευσε τὴν ἱστορίαν αὐτῆς, ὀφειλομένην εἰς τὸν κάλαμον τοῦ μεσαιωνοδίφου Μ. Ι. Γεδεῶν»²¹. Τὴν ἴδια χρονιά, τὸν μῆνα Μάιο τελεῖται τὸ Μπαλουκλί μνημόσυνο τοῦ Εὐγενίου «ἐν μέσῳ πολλοῦ ἐκκλησιασματος». Ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, δὲν θὰ παραλείψει νὰ καταγράψει τὸ συμβάν, ἐξαιρώντας τὸν ἐκλειπόντα. Καμιὰ μνεῖα γιὰ τὴ συγγραφικὴ ὑπόστασή του, θετικὰ ἢ ἀποθετικὰ²². Μιὰ δεκαετία σχεδὸν ἀργότερα, ὁ Σόλων

τροφοδοτεῖ τὴν ἐκπαίδευση ἀλλὰ σπάνια ἐνοφθαλμίζεται στὴν παιδεία, τὰ παραδείγματα δὲν βρίσκονται μακριά. Ὁ Λεβίδης ἀναφέρει ὅτι προτάθηκε στὸν Εὐγένιο, μετὰ τὴν διακονία του στὴ Μονή, νὰ ἀναλάβει θέση στὸ μοναστήρι τῆς Βλαχέρνας, ἀλλὰ ἐκεῖνος ἀρνήθηκε καὶ προτίμησε νὰ ἀποτραβηχτεῖ στὸ Ἴντζέσου, ὁ ὄργανισμός του εἶχε πιά καὶ βιολογικὰ καμφθεῖ. Πάντως στὰ 1891 ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* (ἔτος ια΄, ἀρ. 43, Κωνσταντινούπολη 1891, 20 Δεκεμβρίου, σσ. 337-8), θὰ σημειώσει: «Ὁ αἰδεσιμότητος πάπα Εὐγενίου πρῶην προϊστάμενος... τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, διορισθεὶς, ὡς γνωστόν, ἡγούμενος τῆς ἐν Καισαρεία Ἱερᾶς Μονῆς τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν, ἀναρρώσας ἐντελῶς ἐκ τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ, δι' ἀναφορᾶς παρεκάλει τὴν ἐκκλησίαν ὅπως χορηγήσῃ αὐτῷ τὴν κανονικὴν ἄδειαν ἵνα ἀπέλθῃ εἰς τὴν νέαν αὐτοῦ θέσιν καὶ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ. Τῆς Ἐκκλησίας χορηγησάσης τὴν αἰτηθεῖσαν ἄδειαν, ὁ αἰδεσιμότητος πάπα Εὐγένιος καταλείπει μετ' οὐ πολλὴν βασιλεύουσαν...».

21. Ἰωάννου Ἰωαννίδου, *Εἰκονογραφημένον Ἡμερολόγιον 1896*, Κωνσταντινουπόλη 1895, σσ. 212-213 (Βιογραφία), «...ἀπέθανεν σχεδὸν λησιμονημένος ἐν Ἴντζέσου... ὅτι ὁμοῦ ἀγνοῖται εἶναι ὅτι ἀπέθανεν πάμπταχος... συναγαγὼν ἱκανὴν ὕλην πρὸς γνῶσιν τῆς ἱστορίας τοῦ τε Ἀγιάσματος καὶ τῶν νοσοκομείων καὶ ἐμπιστευθεὶς τὴν κατάλληλον τῆς ὕλης ταύτης συναρμολόγησιν εἰς τὸν ἡμέτερον βυζαντινολόγον, κ. Μανουῆλ Ι. Γεδεῶν, ὅστις παρέδωκεν εἰς τύπον τὸ βιβλίον τῷ 1886». Βλ. καὶ Γεωργίου Ι. Παπαδόπουλου, *Ἡ σύγχρονος Ἱεραρχία τῆς Ὀρθόδοξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. Α΄, Ἀθήνα 1895, σ. 461. Ὁ Παπαδόπουλος τὸν ἐνοχοποιεῖ εὐθέως γιὰ τὴν «ἀταξία καὶ κατάχρησιν» ποὺ παρατηρήθηκαν στὴ διαχείριση τῆς μονῆς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, ἰσχυρισμὸς ποὺ δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ καμιά κατοπινὴ μαρτυρία, ἀλλὰ συμπλέει μὲ τίς αἰτιάσεις ποὺ ὁ Γεδεὼν προσάπτει στὸν ἡγούμενο.

22. Ψάλλθηκε τρισάγιο στὸν τάφο καὶ οἱ «ἀξιοτίμοι κύριοι Νικόλαος Θ. Σουλλίδης, Ι. Πολυζέτης καὶ Ι. Ὠραϊόπουλος διὰ λογυδρίαν καταλλήλων ἐξήραν, ὁ πρῶτος τουρκιστὶ, τὴν ἐπωφελῆ καὶ εὐεργετικὴν δρᾶσιν ποὺ ἀειμνήστου πατρὸς Εὐγενίου...», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος ΙΕ΄, ἀρ. 14, Κωνσταντινούπολη 2 Ἰουνίου 1895, σ. 106. Γιὰ τὸν Πολυζέτη δὲν ἔχω στοιχεῖα. Τὸ 1891 τὸν βρισκῶ ὡς κληρικὸ μέλος, ἀντιπρόσωπο ἐπαρχιῶν (Κυζίκου), (Ε.Α., ἔτος

Καζανόβας²³ θα σημειώσει ότι «ή ένσκήψασα θύελλα τῆς ἀγνωμοσύνης κατεκερμάτισεν αὐτόν, ὅστις θνήσκων τὸν μαρτυρικὸν αὐτοῦ θάνατον...» δίχως νὰ προσδιορίζει περισσότερο τὰ πράγματα. Ποιά εἶναι, ὅμως, ἡ θύελλα τῆς ἀγνωμοσύνης; Τὸ ὅτι χρονικὰ ἔπεται τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Γεδεών, στὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τὸ 1888, συνηγορεῖ ὑπὲρ μιᾶς αἰτιατικῆς σχέσης τῶν συμβάντων. Καὶ ὁ Λεβίδης μὴ κατονομάζοντας τοὺς ὑπαίτιους, λέει ὅτι τὸν πότισαν «χολὴν καὶ ὄξος, καὶ οὕτως ὁ τοῦ ἔθνους εὐεργέτης ἔπescen εἰς μαρασμόν». Ἡ ἐπιστροφή στὴν πατρίδα του γίνεται ἐνῶ ἡ ψυχὴ του εἶναι «περίλυπος μέχρι θανάτου». Τὰ ἐκφραστικά δάνεια ἀντανακλοῦν τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἀγιοσύνης ποὺ τὸν περιέβαλε στὸν κόσμον τῶν ὀρθοδόξων. Ὁ Λεβίδης, ποὺ συντάσσει τὸ κείμενό του λίγο πρὶν τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα παινεύοντας τὴ σεμνότητα καὶ τὴν κοινωνικὴ προσφορά τοῦ μεταστάντος, παρατηρεῖ ὅτι τὰ διάφορα ἔργα ποὺ συνέγραψε παρέμειναν ἀδημοσίευτα — ἔργα ἱστορικοῦ καὶ γλωσσολογικοῦ περιεχομένου γιὰ τὸν μικρασιατικὸ χῶρο. Ἔτσι μαρτυρεῖται πὼς ὁ Εὐγένιος εἶχε κλίση στὴ συγγραφὴ ἀλλὰ καὶ ἱστοριοδιφικὰ ἐνδιαφέροντα, παρόμοια μὲ τὸν μέσο ὄρον τῶν λογίων τῆς περιφέρειας: ἐκπονεῖ λεξικά, τοπικὲς ἱστορίες, συλλογὲς θεολογικῶν κειμένων «τοῖς Μικρασιάταις ἰδίᾳ προωρισμένα», σημειώνει ὁ βιογράφος του. Καὶ συνεχίζει «ἐν μόνον ἐξέδωκε ζῶν, τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς»²⁴. Δὲν μνημονεύει διόλου τὸν Γεδεών, ἂν καὶ τὸ 1899, ποὺ γράφει, εἶναι σὲ θέση νὰ πληροφορηθεῖ τὴ διένεξή· ἴσως πράγματι, ὄντας ἐνήμερος, προκρίνει ὅτι αὐτὴ τὴ στάση ὀφείλει νὰ τηρήσει, νὰ τὸν ἀγνοήσει. Ὑπῆρξαν πολέμιοι, γιατί ὁ Γεδεών θεωροῦσε ἐξ ὑφαρπαγῆς συγγραφέα τὸν ἐπαρχιώτη λόγιον: ἄλλη μιὰ πτυχὴ τῆς ἐριστικότητος ποὺ διακατέχει τὸν «Χρονογράφο τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας». Βέβαια, ὁ Λεβίδης ἔχει κάθε λόγο νὰ ὑπερασπίζεται τὸν συμπατριώτη του, στὸ πλαίσιο τοῦ ἀκμαίου τοπικισμοῦ ποὺ λειτουργοῦσε ἀνάμεσα στοὺς ὀμοδόξους — καὶ μάλιστα τοὺς προερχομένους ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς, διςυπόστατους γλωσσικά λογίους.

Ἡ ἀφοριστικὴ γραμμὴ, ἡ τομὴ, θὰ τεθεῖ ἀνάμεσα σὲ ἐκεῖνα ποὺ συμβαίνουν ὄσο ὁ διευθυντὴς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς βρίσκεται ἐν ζωῇ καὶ σὲ ἐκεῖνα ποὺ θὰ διατυπωθοῦν μετὰ τὸ θάνατό του, τὸ 1895, καὶ ἀφοροῦν στὴν περιπέ-

ΙΑ', τ. 15, 18 Ὀκτωβρίου 1891, ἀρ. 34, σ. 266). Οἱ ὑπόλοιποι δύο προέρχονται ἀπὸ τὴν καπαδοκικὴ ἐνδοχώρα: εἶναι γνωστοὶ στοὺς λογίους κύκλους τῆς πρωτεύουσας καὶ τὸ πατριαρχικὸ περιβάλλον. Τὸ ἐπιτόμιο χαράσσεται σὲ γραφὴν καραμανλίδικη, στὴ γενέτειρά του, στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Εὐσταθίου, ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Λεβίδη. Ἐνῶ σὲ κενοτάφιο, στὸ Μπαλουκλί, χαράσσεται «ἠρωσελεγεῖον», συνθεμένο στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ ἄλλον Καπαδόκη, τὸν ἀσιανολόγο Ἰορδάνη Καρολίδη. Κέντρο καὶ περιφέρεια: Ἡ πρωτεύουσα ὡς λογιότερη ἀρχαΐζει καὶ ἑλληνοφωνεῖ ἐνῶ ἡ κοιτίδα ὡς ἀρχαιότερη, ὑπὸ τὴν σκέπη τῆς ὀρθοδοξίας, τουρκοφωνεῖ. Τὰ κείμενα παραθέτει ὁ Λεβίδης (δ.π., σ. 129).

23. *Ἡμερολόγιον τῶν Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων*, τοῦ ἔτους 1905, ἔτος πρῶτον, Κωνσταντινούπολη 1904, σ. 247. Σόλων Καζανόβας, Πόθεν δαπανᾷ τὸ ἡμέτερον γένος, δ.π. 24. Α. Λεβίδης, δ.π., σ. 130 (χφ. α/α 29).

τεια καὶ ἀμαύρωση τοῦ ὀνόματός του ἢ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ὑστεροφημίας του. Δὲν διαθέτουμε μαρτυρίες γιὰ τὸ ποιὲς ἦταν οἱ ἀντιδράσεις τοῦ ἱερέα στὸ βραχὺ διάστημα ποὺ μεσολάβησε ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποὺ τυπώθηκε τὸ ἔργο ἕως τῆς θανάτου. Ὑποθέτουμε ὅτι οἱ λύπες ποὺ σαρπεύθηκαν, ὄσες ἀόριστα θίγονται ἀπὸ τοὺς συγκαιρινούς του, εἶναι δυνατόν νὰ σχετίζονται μὲ τὸ δημόσιο μονόλογο τοῦ Γεδεῶν γιὰ τὴν διεκδίκηση τοῦ βιβλίου. Ὁ «σεμνὸς καὶ φιλελεήμων ἱερεὺς» θὰ παραμείνει, ὅσο ζεῖ, τὸ βωβὸ πρόσωπο τοῦ δράματος. Ἀλλά, μετὰ τὴν ὀριστική, πλέον, ἀπουσία του, καταλύεται ἡ ὁποια ἀντίσταση, ὁ ὅποιος, ἔστω καὶ ὑποθετικὸς ἀντίλογος. Τῆ χρονιὰ τοῦ θανάτου τοῦ «ἀντιπάλου», ὁ Γεδεῶν εἶναι σαραντατεσσάρων ἐτῶν. Μέσα ἀπὸ τὸν πακτωλὸ τῶν δημοσιευμάτων του καὶ τὸ βάρος τῆς παρουσίας του, εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀσκεῖ ἡγεμονία μὲ τὸ γραπτὸ λόγο. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκδημία τοῦ Εὐγένιου, τὸ 1896, συντάσσει καὶ ἐκδίδει ὁ ἴδιος τὴν ἀτομικὴ του ἐργογραφία: κατοχύρωση τῶν δεδουλευμένων. Ἐκεῖ ὁ Γεδεῶν δηλώνει ὅτι τὸ ἔργο «Ἡ Ζωοδόχος Πηγή» ἐξεδόθη «ἐπ' ὀνόματι καὶ δαπάνῃ» τοῦ ἡγουμένου²⁵. Τέλος, σὲ παράρτημα, ἀναδημοσιεύει κρίσεις διαφόρων γιὰ τὸ σύνολο τῆς πνευματικῆς του παραγωγῆς. Καμιὰ ἀναφορά στὸ ἐπίμαχο βιβλίον.

Ἄς σταθοῦμε στὸ «ἐπ' ὀνόματι καὶ δαπάνῃ». Τὸ ἐπ' ὀνόματι κατακυρώνει τὸ ἀμέτοχο τοῦ ἱερέα στὴν ἐκπόνηση τοῦ ἔργου, καὶ εἶναι ἡθελημένα ἀσαφές, τὸν θεωρεῖ, θὰ λέγαμε, μεταφορικά, «ψιλῶ ὀνόματι» συγγραφέα τοῦ ἔργου. Ὁ Γεδεῶν ἐδῶ δὲν καταφεύγει μὲν στὴ χρήση κτητικῆς ἀντωνυμίας, γιὰ νὰ ὀρίσει ρητὰ τὴν ἀποκλειστικὴ του σχέση μετὰ τὸ πόνημα, ὅπως ἀργότερα, ἀλλὰ κατευθεῖαν τὸ ἐντάσσει στὴν ἐργογραφία του. Τὸ «καὶ δαπάνῃ» συνιστᾷ τὸ νέο στοιχεῖο στὴν ὑπόθεση. Πράγματι, μιὰ διαφωνία ποὺ νὰ ἀνάγεται στὸ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο θὰ ἦταν δυνατόν νὰ λειτουργήσῃ τουλάχιστον ὡς ἔναυσμα γιὰ τὴν τροφοδοσία μιᾶς τέτοιου τύπου — μακρόχρονης — ξριδας. Ἐνδείξεις μόνον διαθέτουμε γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν δύο λογίων ἀπέναντι στὸ χρέμα. Ἀδιαμφισβήτητο στοιχεῖο εἶναι ἡ ἔνδεια ποὺ τοὺς περιβάλλει, ἡ ἔνδεια ἢ σχετικὴ γιὰ τὸν Γεδεῶν, καὶ ἡ ἀπόλυτη γιὰ τὸν Εὐγένιο. Μιὰ οἰκονομικὴ χαρακτῆρα πληροφορία εἶναι ὅτι ἡ θέση τοῦ «Χρονογράφου», θέσι προσωποπαγῆς, δημιουργήθηκε *ad hoc* ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἰωακείμ Γ', γιὰ τὸν Μανουὴλ Γεδεῶν, ὥστε νὰ τοῦ ἐξασφαλιστεῖ ἕνας μισθὸς σὲ μηνιαία κανονικὴ βάση — τὸ 1901. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ ἔννοια τῆς πενίας, καὶ συγκεκριμένα, ἡ φτώχεια τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἀνῆκαν στὸ χῶρο τῆς λογιούσης, ὄχι ὡς γραφικότητα ἀλλὰ ὡς ἱστορικὸ

25. Ὁ χαρακτηρισμὸς «σεμνὸς καὶ φιλελεήμων» ἀποδίδεται στὸν ἱερέα ἀπὸ τὸν Λεβίδη. Γιὰ τὸ «ἐπ' ὀνόματι καὶ δαπάνῃ» βλ. Μανουὴλ Γεδεῶν, *Ἀναγραφὴ συγγραμμάτων*, Κωνσταντινούπολι 1896, σ. 16-17, λήμμα 122. Ἐκεῖ παραθέτοντας τὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1886 σημειώνει τὰ ἑξῆς: «Ἐξεδόθη εἰς 2.000 ἀντιτύπων ἐπ' ὀνόματι καὶ δαπάνῃ Εὐγενίου ἱερέως, ἡγουμένου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (ἀπὸ σ. 330-340) προσθέντος ἔγγραφά τινα μηδεμίαν ἔχοντα πρὸς τὸ κύριον θέμα σχέσιν». Τὸ λήμμα, αὐτοῦσιο, ἐμπεριέχεται στὸ: Χ. Γ. Πατρινέλλ *Ἀ δημοσιεύματα Μανουὴλ Γεδεῶν, ἀναλυτικὴ ἀναγραφὴ*, Ἀθῆνα 1974, σ. 30, ἀρ. 187 (βλ. ἐδῶ ὑποσημείωση 3).

φαινόμενο, είναι θέμα στο οποίο ο Γεδεών ήταν ευαίσθητοποιημένος — το φανερώνουν οι τίτλοι αλλά και το περιεχόμενο ορισμένων από τα έργα του²⁶. Όσο για την κατάσταση του ιερέα, οι δροι ζωής επιδεινώνονται κυρίως μετά το πέρας της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας. Για τα προηγούμενα χρόνια, δεν διαθέτουμε πληροφορίες σχετικές με το βιοτικό του επίπεδο, εκτός από μια μνεία, στις επιστολές Ἀριστοβούλου: στα υπάρχοντά του, στη γενέτειρα, καταγράφεται ως ιδιοκτησία ένα ἄλογο, πράγμα που συνιστᾶ κάποιου τύπου περιουσιακό στοιχείο. Ἡ οικονομική του κατάσταση διαφαίνεται μόνον από τη σχέση του με τὰ βιβλία. Ὁ Κάλφογλου, ὁ ὁποῖος στήν καρμανλίδικη γραφή ἴστορεῖ καὶ ἐκεῖνος, ὡς καππαδόκης, τὰ τῆς μονῆς Φλαβιανῶν, ἀναφέρει ὅτι ὁ Εὐγένιος, στοῦ γενέθλιο τόπο του, κατέλιπε μόνον μιὰ μικρὴ βιβλιοθήκη — συναγωγή μιᾶς ζωῆς. Ἐχει ἐπισημανθεῖ, ἄλλωστε, ἡ παρουσία του ὀνόματός του στοὺς καταλόγους συνδρομητῶν. Ἄς διακινδυνεύσουμε τὴν ἄποψη: μόνον βιβλία ἀγόραζε ὁ Εὐγένιος, σὲ αὐτὰ ἀνάλωνε τὸν γλίσχρο μισθό του. Ἄρα, ἀντικειμενικά, θὰ ἦταν ἀδύνατον ὁ κληρικός νὰ ἀναλάβει τὴ δαπάνη τοῦ ἔργου. Μήπως ἔχει συμβεῖ τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο, ὁ ἱστορικός, ὁ Γεδεών, παρῆχε τὰ realia, αἰσιοδοξώντας ὅτι θὰ βρεῖ τοὺς πόρους νὰ ἐπωμιστεῖ τὴ δαπάνη, ὑποσχόμενος ἀμοιβὴ ἐνδεχομένως στὸν ἐνδεὴ γραφέα, καὶ ἐπομένως ἔχουμε νὰ κάνουμε με ἕνα φραστικό παιχνίδι, με τὴν ἐξαισία εἰρωνία πού ἀρδεύει ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Γεδεών; Σὲ ἕνα ὑποθετικό σενάριο, μοιάζει ἀληθοφανές τὸ νὰ πῆρε χρήματα ὁ ἱερέας. Ἀλλὰ τὸ νὰ προβεῖ σὲ ἀναγραφή τοῦ δικοῦ του ὀνόματος στὴ θέση τοῦ ἐνὸς καὶ μοναδικοῦ συγγραφέα, προσκρούει στὸ ἠθικό ἔρμα πού μαρτυρημένα διέθετε ὁ ἡγούμενος τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Ὅπως δὴποτε, αὐτὸ τὸ λῆμμα τῆς ἐργογραφίας συνιστᾶ τὴν πρώτη κατενώπιον, ρητὴ ὁμολογία, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ «ἀνταπαιτητῆ», ὁμολογία πού δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ παρειασφρήσει στίς ὑποσημειώσεις γιὰ νὰ διατυπωθεῖ.

Τρία χρόνια ἀργότερα (1899), ὁ Γεδεών, σὲ ἄλλο του δημοσίευμα, θὰ οἰκειοποιηθεῖ ἐξ ὀλοκλήρου τὴν πατρότητα τοῦ ἔργου με τούτα τὰ λόγια «ἐκτίθενται ταῦτα, κατὰ πλάτος, ἐν τῷ βιβλίῳ μου Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ»²⁷. Τὸ ζήτημα ἐνδιαφέρει λίγους καὶ παραμένει τοπικῆς σημασίας, παρ' ὅλα αὐτὰ θὰ περάσει τὰ σύνορα γιὰ νὰ κοινοποιηθεῖ πάλι σὲ ἕναν κλειστὸ κύκλο ἁλλοδαπῶν ὁμοτέχνων. Σὲ γνωστὸ γαλλόφωνο περιοδικὸ θίγεται τὸ λεπτό

26. Θέματα πού ἀπτονται τοῦ οικονομικοῦ στοιχείου ὡς ἱστορικῆς κατηγορίας, εἶναι ἀνεχυσίμα σὲ πολλὰ ἔργα τοῦ Γεδεών. Ἐἴτε ἀναφέρονται σὲ ἀμοιβές λογίων, σὲ φορολογία —οικονομικὴ διαχείριση ναῶν—, εἴτε σὲ δωροδοκίες, ἀμοιβές, ἀφορολόγητο τῶν κληρικῶν (βλ. πρόχειρα Χ. Γ. Πατρινέλη, *δ.π.*, ἀρ. 166, 202, 221, 382, 421, 528, 681. Ἡ ἔννοια τῆς πενίας ἀποτυπώθηκε στοὺς τίτλους ἀρ. 271/274, 451, 730).

27. Καὶ πάλι, ὁ σχολιασμός, σὲ ὑποσημείωση. Βλ. Μανουῆλ Γεδεών, *Βυζαντινὸν ἑορτολόγιον, Μνήμηαι τῶν ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τῶν μέσων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἑορταζομένων Ἀγίων ἐν Κωνσταντινουπόλει*, Κωνσταντινουπόλη 1899, σ. 126 (ἀνατύπωση ἀπὸ τοῦς τόμους ΚΕ' καὶ ΚΣΤ' τοῦ περιοδικοῦ Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος).

σημεῖο τῆς κυριότητος τοῦ βιβλίου· στὸ γύρισμα τοῦ αἰῶνα, ἕνας καθολικὸς ποὺ ἀρθρογραφεῖ στὸν παρισινὸ ἐκκλησιαστικὸ τύπο, ὁ S. Benay, θὰ πραγματευθεῖ τὸ θέμα τοῦ Ἁγιάσματος τοῦ Βαλουκλίου. Παραπέμποντας συχνὰ στὸν Μανουὴλ Γεδεὼν ἀναφέρεται καὶ στὸ δημοσίευμα τοῦ 1886: προβάλλει λοιπὸν μιὰ ἄλλη συλλογιστικὴ, ἀμφιβάλλουσα τῆ συγγραφικῆς ιδιότητος τοῦ ἱερέα: «Parmi les moines dont le nom est connu, nous remarquons [...] le prêtre Eugène, dont la générosité a permis en 1886, à l'infatigable érudit, M. Gédéon, de publier son histoire du monastère». Ἀντιστροφή τῶν ρόλων. Ὁ γενναῖο-δωρος κληρικὸς σὲ ἀρμονικὴ σύζευξη μὲ τὸ σοφὸ ἐκδότη. Ἀλλὰ ὕστερα, στίς ὑποσημειώσεις, ἐν μέρει, τὸ ἀναιρεῖ²⁸.

Ὅταν πλησιάζει τὸ κλείσιμο μιᾶς δεκαετίας ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Εὐγένιου, σὲ ὀρισμένα ἐντυπα τῆς ἐποχῆς, διαγράφεται μιὰ τάση υπεράσπισής του προερχόμενη ὄχι ἀπὸ τοὺς συντοπίτες του, αὐτὴ τῆ φορά, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς συνεργάτες του —ὡς ἕνα βαθμὸ— γηγενεῖς κωνσταντινουπολίτες, στελέχη τῶν ἰδρυμάτων στὰ ὁποῖα ὁ θανὼν διοχέτευε τὴ δράση του. Θὰ γίνῃ μνεῖα τοῦ διευθυντῆ τοῦ Βαλουκλίου, μέσα ἀπὸ τίς σελίδες τοῦ *Ἡμερολογίου τῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων*. Ἐκφράζεται ἡ γνώμη ἐνὸς συντάκτη, τοῦ Ζάνου Βασιλάρου, γιὰ τὸ ἐπίμαχο ἔργο. Διαβλέπουμε τὴ βούληση ἀποκατάστασης τῶν πραγμάτων: ἐνῶ σὲ ἕνα σημεῖο ἀναφέρεται ὅτι κάποια ἱστορικὰ στοιχεῖα ἀπαντοῦν «ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ πατρὸς Εὐγένιου», παρακάτω ἐπισημαίνεται: «τῆ φροντίδι του... ἐξεδόθη καὶ τὸ ἀξιόλογον βιβλίον ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ, ὡς ἐν ἀρχῇ ἐλέχθη». Ἡθελημένη συσκοτίσις, ἡ διακριτικότης. Τὸ ὄνομα, πάντως, τοῦ Γεδεὼν, ἀπουσιάζει. Στὸν ἴδιο τόμο, ἄλλος ἀρθρογράφος, ὁ Σόλων Καζανόβας, μέλος τῆς Ἐφορίας τῶν Καταστημάτων, θὰ ἐξάρει τὸ βίο καὶ τὴν πολιτεία του, δίχως νὰ ἀξιολογεῖ τὴ συγγραφικὴ του δραστηριότητα διόλου. Τὸ ἄρθρο εἶναι θεματικὰ ἐπικεντρωμένο ἀποκλειστικὰ στὸ φιλάνθρωπο ἔργο τοῦ μεταστάντος, στὸ ἠθικὸ τοῦ ἀνάστημα²⁹.

28. Πρόκειται γιὰ δημοσίευμα ποὺ ἐκτείνεται σὲ δύο συνέχειες στὸ περιοδικὸ τῶν Pères Assomptionnistes, βλ. S. Benay, «Le monastère de la source», *Échos d'Orient*, τ. 3, Παρίσι Ἰούnius 1900, σσ. 295-300. Πάντως, ὁ S. Benay ἀναφερόμενος στὴν ἔκδοσιν τοῦ 1886, ἐπισημαίνει ὅτι φέρει τὴν ὑπογραφή ἐνὸς Εὐγένιου ἱερέως» τὸν ὁποῖο, μάλιστα, θεωρεῖ καὶ ὑπεύθυνον γιὰ ἀρκτὰ λάθη ποὺ θὰ μπορούσε καὶ νὰ ἐκθέσει (βλ. *δ.π.*, τ. 3, avril 1900, 223-228).

29. *Ἡμερολόγιον τῶν Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων τοῦ ἔτους 1905*, ἔτος πρῶτον. Κωνσταντινούπολη 1904, (ἔπου δημοσιεύονται α') Ζάνου Γ. Βασιλάρου, *Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ ἡ κοινῶς λεγομένη Βαλουκλῆ*, σ. 108· β') Σόλωνος Γ. Καζανόβα, *Πόθεν δαπανᾷ τὸ ἡμέτερον γένος*, σ. 242 (σημιογραφία) σσ. 247-248. Ὁ Καζανόβας, συνεργάτης του, ποὺ τὸν γνώριζε αὐτοπροσώπως, σημειώνει: «Δὲν εἶχε πλοῦτον, ἵνα διαθέσει ὁ ἐναρέτος ἱερεὺς... ἡ ἡλικία εἶχε δαμάσει τὴ σάρκα, ἀλλὰ δὲν ἐδάμασε οὐδὲ τὸν ζῆλον, οὐδὲ τὴν ἀκάματον τοῦ γέροντος ἱερέως δραστηριότητα. Ἀπὸ ἄρθρου βαθῆς μέχρι λύχνου ἀφῶν, ὁ γηραιὸς Εὐγένιος ἔτρεχνε, ἐκοπία, ἐμόχθει... ὑπὲρ τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος, ὑπὲρ τῶν ἀποκλήρων (σ. 247). Παρακάτω, ὁ ἱερέας, κατὰ τὸν γράφοντα, ἀναπαριστᾷ «τὰς ἀρετὰς τοῦ ἡμετέρου Γένους». Προβάλλονται τὰ χαρίσματα τοῦ δίχως νὰ ἐγγίξεται ἄλλο ζήτημα.

Στά 1912, ο ίδιος ο Γεδεών θα συγγράψει μιὰ ιστορία τῆς Μονῆς, κινούμενος στὴν κατεύθυνση μιᾶς ἐκλαϊκευτικῆς ἀντίληψης, ἕνα τέταρτο τοῦ αἰῶνα μετὰ τὴν κυκλοφορία τῆς ἐκδοσης τοῦ 1886. Δημοσιεύει «χάριν τοῦ λαοῦ», ἕνα φυλλάδιο μόλις δύο τυπογραφικῶν ποὺ ἐπιγράφεται «Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ, ἱστορία τοῦ ναοῦ — κατάλογος θαυμάτων», τυπωμένο στὴν Κωνσταντινούπολη, σὲ δύο χιλιάδες ἀντίτυπα, ποὺ μοιράζονταν «σχεδὸν δωρεάν». Ἡ περιοδολόγησή του ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους καὶ σταματᾷ ἐπὶ τὴν δεκαετία τοῦ χίλια ὀκτακόσια τριάντα στὸ ὄριο ὕστερα ἀπὸ τὸ ὁποῖο τυπικὰ θὰ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἀναφερθεῖ στὸ πρόσωπο τοῦ ἡγούμενου τῆς μονῆς — ἀν ὅχι καὶ στὸ ἐκδομένο ἔργο: ὑπεκφεύγει, υἱοθετεῖ τὴ σιωπὴ ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνωνυμία, ἀφοῦ πουθενὰ δὲν δηλώνεται ἡ ταυτότητα τοῦ συγγραφέα. Ἄλλος ἕνας τρόπος ἐκμηδένισης τοῦ «ἐνάρετου ἄλλου»³⁰.

Τομὴ δεύτερη: Ἡ ἀποδημία τοῦ Γεδεών (1921)

Ἡ ἐπόμενη μνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ Εὐγένιου ἀπὸ τὸν Γεδεών, θὰ διατυπωθεῖ μετὰ τὴ μεγάλη καὶ ὀριστικὴ τομὴ τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς. Ὁ Κωνσταντινουπολίτης λόγιος, ἔκκεντρος πλέον, ζεῖ τις νέες πραγματικότητες ὡς μέτοικος στὸ ἑλλαδικὸ κράτος. Θὰ περίμενε κανεῖς, λογικά, ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ βίωμα τῆς ἐκπτώσης καὶ τῆς ἀπώλειας, τὸ ζήτημα τῆς διεκδίκησης ἐνὸς τίτλου κάποιου συγγράμματος σχεδὸν νεανικοῦ, θὰ εἶχε λησμονηθεῖ. Ὅχι μόνον αὐτὸ δὲν θὰ συμβεῖ, ἀλλὰ ὁ τόνος ἀνεβαίνει, προϊόντος τοῦ χρόνου, καὶ προϊούσης τῆς ἡλικίας.

Τὸ 1921, ἔτος τῆς ἐγκατάστασής του στὴν Ἀθήνα, ὁ «Ἀρχῶν» εἶναι ἑβδομήντα χρόνων. Μιὰ συγγραφικὰ μεστὴ εἰκοσαετία βρίσκεται μπροστὰ του, κατὰ τὴν ὁποία θὰ ὀλοκληρώσει τις μεγάλες του συνθέσεις: *Ἀποσημειώματα χρονογράφου* (1932), *Μνεία τῶν πρὸ ἐμοῦ* (1934), *Πατριαρχικὲς Ἐφημερίδες* (1936-1938), *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων* (1939). Καὶ σὲ αὐτὰ τὰ ἔργα, δὲν θὰ παραλείψει νὰ προβεῖ σὲ σχόλια σχετικὰ μὲ τὴν κυριότητα τοῦ βιβλίου — πάντα λακωνικός, εὐθύβολος, ὀλοένα ὀξύτερος στὸ λόγο του. Ἦδη ἀπὸ τὸν πρῶτο καιρὸ τῆς μετεγκατάστασής του, ἀρθρογρα-

30. Γιὰ τὴν ταύτιση ἔργου καὶ συγγραφέα βλ. Πατινέλη, *δ.π.*, ἀρ. 487. Πρόκειται γιὰ ἐκδοσὴ ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1912 στὴν Πόλη καὶ ἐκδόθηκε στὸ Πατριαρχικὸ Τυπογραφεῖο. Στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη ἐντόπισα δύο ἀντίτυπα (Γ 1685.8). Εἶναι γνωστὸ ὅτι κυκλοφοροῦσαν ἐκλαϊκευτικὲς ἐκδόσεις γιὰ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς ποὺ τυπώνονταν μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς πανήγυρης τοῦ ναοῦ. Δειγματοληπτικά, θὰ ἀναφερθοῦμε σὲ μιὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα: τὸ 1904, κυκλοφορεῖ στὴν Πόλη ἕνα δεκαπεντασέλιδο φυλλάδιο ποὺ τιτλοφορεῖται *Ἱστορία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ τῶν θαυμάτων αὐτῆς*: καλύπτει, χρονικά, τὴν περίοδο δράσης τοῦ Εὐγένιου, — ἀλλὰ δὲν μνημονεῖ οὔτε ἐκεῖνον, οὔτε τὸν Γεδεών. Ὑπογράφεται μὲ τὰ ἀρχικά Γ.Π.Κ., καὶ μὲ ἐνδειξὴν τόπου ἐκδοσης, Ἀθήνα (Βιβλιοθήκη Κ.Μ.Σ.). Λανθάνουν, βιβλιογραφικά, πολ- λά ἀπὸ αὐτὰ τὰ φυλλάδια.

φώντας στὸν περιοδικὸ τύπο θὰ ἐπανεέλθει στὴν προσφιλή του ἐπωδὸ. «Τὴν ἱστορίαν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς» ... «ἔγραψεν ὁ Μ. Γεδεὼν ἐκδοθεῖσαν ἐπ' ὀνόματι καὶ πρὸς ὄφελος Εὐγενίου ἱερέως. Κωνσταντινούπολις 1886, καίτοι γράφει ἐν 'Αθήναις ἢ προμετωπίς...»³¹. Ἡ λέξις «ὄφελος», σκόπιμα ἀμφισημη, εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγνωσθεῖ στὴ μία ἢ τὴν ἄλλη τῆς-σημασία. Ἄλλὰ ἐδῶ πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ στὴν πιὸ ἰδιοτελή ἐκδοχὴ τῆς, ἐκείνην τοῦ οικονομικοῦ συμφέροντος — γιὰ μᾶλλον αὐτὸ ὑπονοεῖ ὁ χρονολόγος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀφοῦ τὸ ἔχει ἤδη ὑπαινιχθεῖ σὲ παλαιότερό του δημοσίευμα— ὅπου τοποθετεῖ τὴν ἐμπλοκὴ τῶν σχέσεών τους στὸ οικονομικὸ ἐπίπεδο. Λίγα χρόνια ἀργότερα, μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ ἴδιου ἐντύπου, δὲν θὰ διστάσει νὰ ἐπαναλάβει ἐπιγραμματικά: «Ἰδὲ Εὐγενίου ἱερέως (δηλαδὴ Μ. Ι. Γεδεὼν) τὸ βιβλίον ἢ Ζωοδόχος Πηγῆ» ... «ἐν Ἀθήναις (δηλαδὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει...)»³².

Στὴ δεκαετία τοῦ τριάντα τὸ ὄνομα τοῦ προϊσταμένου τῆς Μοῆς ἐπισημαίνεται ἀρκετὲς φορὲς ἀπὸ τὸν κωνσταντινουπολίτη μεσαιωνολόγο — σπάνια ἀσχολίαστο. Ἀκόμα καὶ μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ πρώτου ἐπιστημονικοῦ προσφυγικοῦ περιοδικοῦ ποῦ ἐκδίδεται ἀπὸ σμυρναίους λογίους στὴν ἑλληνικὴ πρωτεύουσα ὁ Γεδεὼν θὰ βρεῖ πάλι μιὰ ἀσήμαντὴ ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἐπιστρέψει νοερά στὸν «τόπο τοῦ ἐγκλήματος» καὶ νὰ ἐκθέσει τὸν ἱερέα³³. Ἄλλὰ Ἡ Ζωοδόχος Πηγῆ καὶ ὁ «ὕπο ἀῖρσειν» συγγραφέας τῆς, ἐξακολουθοῦν νὰ ἀπασχολοῦν τὸ ἐγγράμματο κοινό. Μήνυμα συναδελφικῆς συμπάραστασης γιὰ τὴν ἀποκατάστασι τῆς ἀλήθειας καταφθάνει καὶ ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς ἑλληνικῆς ἀνομιότητος τῆς Πόλης. Λίγοι εἶναι οἱ ἐκεῖ ἐναπομείναντες, πιά, λόγιοι. Ἔνας ἀπὸ αὐτούς, ὁ ἐκπρεπὴς ἱστοριοδίφης Μιλτιάδης Ἰσαὰκ Νομίδης, κατὰ πολὺ νεότερος τοῦ Μανουὴλ Γεδεὼν, ἀλλὰ στὰ ἴχνη του, τὸν ὑπερασπίζεται ἔνθερμα. Ἀμφιβολία δὲν χωρεῖ, δηλώνει μὲ οἴηση, συγγραφέας τοῦ ἔργου δὲν εἶναι «ἱερεὺς τις Εὐγένιος», ἀλλὰ «ὁ πολὺς Γεδεὼν [...] αὐτὸς ὁ χαλκέντερος [...] καὶ ἀκαταπόνητος». Στὴν τοπικιστικὴ ἀλληλεγγύη τῶν ὁμοδόξων πατριωτῶν ἀπὸ τὴν μιὰ ὄχθη, ἀντιπαρτίθεται ἡ ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα στὸ γεωγραφικὰ διαμελισμένο σῶμα κωνσταντινουπολιτῶν λογίων³⁴.

31. Μ. Γεδεὼν, Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματολογία, β', Πανελλήνιον Λεύκωμα Ἑθνικῆς Ἐκατονταετηρίδος, τ. Γ', Ἀθήνα 1925, σ. 111. Προηγούμενη νύξη γιὰ οἰκονομία βλ. Ἀναγραφὴ συγγραφῶν..., δ.π., 1896, καὶ ἐδῶ ὑποσημείωσις 25.

32. Μ. Γεδεὼν, Ἐπιφανεῖς κληρικοὶ τῶν τελευταίων ἐτῶν, 1821-1921, Π.Α.Ε.Ε., δ.π., Ἀθήνα 1930, σ. 59.

33. Βλ. ἐδῶ ὑποσημείωσις 18.

34. Σειρὰ Βυζαντινῶν Μελετῶν, Ἡ Ζωοδόχος Πηγῆ ὑπὸ ΜΙΕΝ (Νομίδη) Ἰσταμποῦλ 1937, Τύποις Κεφαλίδου, σσ. 17-18.

Τομή τρίτη: Ἡ λύση τοῦ δράματος — Ἡ λήθη τῆς ἱστορίας

Στὴ *Μνεΐα τῶν πρὸ ἐμοῦ*, δηλαδή στὰ 1934, ἀπροσδόκητα, ὁ Γεδεὼν θὰ ἀναφερθεῖ ἤπια στὸ «γέροντα Εὐγένιο», ἀποσιωπώντας τὸ ζήτημα ποῦ προέκυψε μεταξύ τους, ἐνῶ μεταφέρει μιὰ ἰδιωτική τους συνομιλία σχετική μὲ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Μοναστηριοῦ ὡς χορηγοῦ κοινοφελῶν ἰδρυμάτων³⁵. Προσωρινὴ ἀνακωχὴ. Μέσα σὲ μιὰ διητία, θὰ κάνει στροφὴ ἑκατὸν ὀγδόντα μοιρῶν, ὅταν ἐπίσημα πλέον, στὸν πρόλογο τῶν *Πατριαρχικῶν Ἐφημερίδων*, δίχως νὰ κάνει κἀν τὸν κόπο νὰ ἀναφερθεῖ στὸν Εὐγένιο, ἢ ἔστω ἀκροθιγῶς στὸ θέμα, ἐνασχολούμενος ἀποκλειστικά μὲ τὴν ἔκδοση τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ἀνευδοίαστα στὴν πρώτη σελίδα θὰ δηλώσει: «τὸ βιβλίον μου». Εἶναι τόσο ἀπλό. Στὸ κτητικὸ δίνει μάλιστα ἔμφαση, τυπώνοντάς το μὲ ἡμίμαυρα — φροντίζει ὄχι μόνον τὸ περιεχόμενο ἀλλὰ καὶ τὸ περιέχον. Στὸ ἴδιο ἔργο, ποῦ ἀποτελεῖ καταγραφὴ εἰδήσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῶν τελευταίων πέντε αἰῶνων, ὁ Εὐγένιος ἔχει τὴ θέση του, τὴν ἀρμόζουσα, σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ κάποιον οὐδέτερο πρόσωπο. Ἐδῶ λοιπὸν ἐγκαινιάζει ἄλλη τακτικὴ ὁ Γεδεὼν μὲ τρόπο ἀμερόληπτο θὰ ἐντάξει στὸ χρονολογίῳ του ἀγγελία θανάτου τοῦ ἡγουμένου, δημοσιεύοντας, ἐπιπρόσθετα, τὴ φωτογραφία τοῦ «Εὐγενίου Καισαρέως» ὅπως δηλώνεται στὴ λεζάντα. Αὐτὸς ποῦ πρὶν βρισκόταν στὸ στόχαστρο, τώρα θὰ ἀπαθανατιστεῖ ἐδῶ ὡς «ὁ ἐργασθεὶς μετὰ ζήλου πολλοῦ» ἱερέας. Οὔτε λόγος στὸ σημεῖο αὐτὸ γιὰ ἐριδα περὶ τὴν συγγραφικὴ κυριότητα³⁶. Ἀλλά, ἀπὸ τὴν ἀκριβῶς προηγούμενη σελίδα ὁ Γεδεὼν θωρακίζεται παρέχοντας μιὰ πληροφορία ἰδιαίτερης βαρύτητας. Ἄνακοινώνει μιὰ ἀτομικὴ του αἴτηση στὸν πατριάρχη ποῦ ἔλαβε χώρα — σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενά του — ἕνα χρόνον ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου, δηλαδή σχεδὸν μισὸν αἰῶνα πρὶν ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποῦ τὸ κοινοποιεῖ. Ἡ ἀναγραφὴ τοῦ 1936 ἔχει ὡς ἐξῆς:

«1887 Ὁκτωβρίου 10 ὑποβληθείσης πρὸς τὸν Πατριάρχη Διονύσιον Ε΄ καὶ τὴν περὶ αὐτὸν Σύνοδον ἀπεδείχθη ὅτι τὸ βιβλίον τὸ φέρον τὸν τίτλον «Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ» ὑπὸ Εὐγενίου ἱερέως ἐγράφη ὑπὸ Μ. Ἰω. Γεδεῶν»³⁷.

35. Μανουὴλ Γεδεῶν, *Μνεΐα τῶν πρὸ ἐμοῦ*, Ἀθήνα 1934, σσ. 335 καὶ 391.

36. «1895, ἀπριλίου 7, Παρασκευὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, θνήσκει ἐν Ἰντζέσου τῆς Καππαδοκίας ὁ ἀπὸ τοῦ 1859-1891 προϊστάμενος τῆς παλαιαφάτου μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς πρεσβύτερος Εὐγένιος Ἀναστασιάδης, ἐργασθεὶς μετὰ ζήλου πολλοῦ ὑπὲρ τῆς ἱερᾶς ταύτης μονῆς, καὶ ὑπὲρ τῶν ἔξω τῆς Πύλης Ρηγίου (Belgrade-carousou) Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων». Μ. Ι. Γεδεῶν, *Πατριαρχικὲς Ἐφημερίδες*, Ἀθήνα 1936-1938, σσ. 460-461. (Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἐπιχειρήσει μιὰ ἀνάγνωση τοῦ τρόπου παράθεσης τῶν πληροφοριακῶν στοιχείων στὴ συμβολικὴ τους διάσταση: ὁ συγγραφέας ἀπὸ τὴν πληθώρα τοῦ διαθέσιμου ὕλικου, χαρακτηριστικὰ ἐπιλέγει ἀποκλειστικὰ τὴν ἀγγελία θανάτου τοῦ ἀντιπάλου του. Ἡ κτητικὴ ἀντωνυμία τῆς πρόσοψης, ποῦ δηλώνει τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἐνός, προϋποθέτει μεταφορικὰ μιὰ πράξη ἐξόντωσης τοῦ ἄλλου, μὲ μόνη τὴ δύναμη τοῦ λόγου).

37. Μ. Ι. Γεδεῶν, *Πατριαρχικὲς...*, ὁ.π., σ. 459.

Διπλή τακτική. Ὁ στρατηγικός στόχος ὁμως μοιάζει νὰ ἔχει πιά πετύχει. Κίνηση πρώτη: «ἀντικειμενική» παρουσίαση τοῦ κληρικοῦ, δίχως μνεία τῆς συγγραφικῆς ιδιότητος, τοῦ μόνου, ἄλλωστε, στοιχείου ποῦ θὰ διαιώνιζε τὴ μορφή του στοὺς ἐπερχόμενους: ὄχι τὸ φευγαλέο πέρασμά του ἀπὸ τὴν Μονὴ ἀλλὰ αὐτό, «τὸ μόνον τῆς ζωῆς του βιβλιαρίδιον». Κίνηση δεύτερη: ρητὴ, πλέον, δήλωση τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου, συνεπικουρούμενη ἀπὸ τὸ κύρος ποῦ τῆς προσδίδει ἡ —θρυλούμενη— εὐνοϊκὴ ἀπόφαση τοῦ Πατριαρχείου. Ἡ προσφυγὴ στὴν ἀνώτερη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἔστω καὶ μόνον στὴ ρητορικὴ τῆς διάστασης, μοιάζει νὰ δίνει τὸ χρίσμα τοῦ ἀλάθητου στοὺς δικαιούχο συγγραφεῖς. Συγκαταλέγεται, ὅσο γνωρίζω, στὰ «ἅπαξ λεγόμενα» τοῦ Μανουὴλ Γεδεών, δὲν στάθηκε δυνατόν νὰ διασταυρωθεῖ μὲ καμιά ἄλλη σύγχρονη τῆς ἢ μεταγενέστερη πηγὴ.

Γεννιοῦνται ἀναπόφευκτα κάποια ἐρωτήματα. Γιατί ἡ μνεία ἀνασύρεται ἐκ τῆς ἔφρας μισὸν αἰῶνα μετὰ, καὶ γιατί, ἐνῶ εἶναι γνωστὴ ἡ κλίση τοῦ γράφοντος στοὺς ρητορικὸς σχῆμα τῆς ἐπανάληψης κατὰ τὴν ἐκφορά τοῦ λόγου, τὸ ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ αὐτὸ διάβημα δὲν καταγράφεται ἀλλοῦ; Ἀπὸ τὴν ἐπομένῃ περίπου τῆς ἔκδοσης τοῦ βιβλίου, τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, καὶ ἐνῶ τὸ Πατριαρχεῖο φέρεται νὰ κατακυρώνει τὴν πατρότητα τῆς συγγραφῆς στοὺς Γεδεών, γιατί ἔκτοτε κανεὶς λόγιος δὲν παραπέμπει σὲ αὐτὴν τὴν —θεωρητικὰ, ἀδιάβλητη— ἀπόφαση; Καὶ ὁ ὑποτιθέμενος «κερδισμένος» γιατί συμπεριφέρεται ἀνακόλουθα, ἐνῶ κράταγε στὰ χέρια του τὸ πλέον ἰσχυρὸ τεκμήριο;

Στὴν περιοδολόγησή μας ἡ αἴτηση στοὺς Πατριάρχῃ ἐντάχθηκε στοὺς χρόνους ποῦ δηλώνεται ἀπὸ τὸν Γεδεών, στὴ δεκαετία τοῦ τριάντα, τὴν τελευταία, πλήρη, δεκαετία ζωῆς του. Σκόπιμα δὲν ἐγγράφηκε στοὺς 1888, ἐκεῖ ὅπου —ἐκ τῶν (πολλῶν) ὁστέρων— τὴν τοποθετεῖ ὁ Γεδεών: Ἐκκερεμοῦσε ἡ διασταύρωσή τῆς μὲ μιὰ ἐξωγενοῦς προέλευσης μαρτυρία, ἀλλὰ ἦταν πιά σαφές ὅτι ἐδῶ βρισκόταν ἡ λυδία λίθος. Πράγματι, ἡ λύση τοῦ δράματος ἀπόκειται στοὺς Ἀρχιεπισκόπους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, καὶ συγκεκριμένα στοὺς Κώδικες Πρακτικῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ ἔτους 1887. Ἡ τελικὴ κρίση τοῦ Πατριαρχείου βρίσκεται σὲ ἀναντιστοιχία μὲ τὴς ἀφηγήσεις τοῦ Γεδεών. Παραθέτω τὰ κείμενα ὅπως ἀκριβῶς ἀντιγράφηκαν ἀπὸ τὸν κώδικα:

«Μ. Γεδεών, ὑπ' ἀριθμ. Πρωτ. 4394 αἴτησις δι' ἧς ἀναφέρων τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ πρωθιερέως τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Εὐγενίου διαφορὰν καὶ τὰς χρηματικὰς ἀπαιτήσεις, ἃς ἔχει διὰ τὸ ὑπ' ἐκεῖνον μὲν συγγραφὴν ἐπ' ὀνόματι δὲ αὐτοῦ ἐκδοθὲν σύγγραμμα «Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ» αἰτῆται τὴν ἐπὶ τῆς διαφορᾶς ἐτυμηγορίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν παράδοσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου κατακρατούμενων 1250 ἀντιτύπων τῶν Πατριαρχικῶν αὐτοῦ Πινάκων. Ἐνεκρίθη ἵνα παραπεμφθῆ εἰς τὴν Μ. Πρωτοσυγγελλίαν μετὰ τῆς ἐντολῆς, ὅπως προσκληθῶσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι καὶ προτραπῶσιν εἰς συμβιβασμόν, ἐν ᾗ δὲ περιπτώσει δὲν ἐπέλθῃ οὗτος διορισθῆ ἢ διαιτησίᾳ ἐκ μέρους αὐτῶν (συνεδρίασις 15/10/1887).

Ἀκολούθως παραστὰς ὁ Μ. Πρωτοσύγγελλος ἀνεκοίνωσεν, ὅτι ὁ κ. Ε(μ-

μανουήλ) Γεδεών συνεβιάσθη μετὰ τοῦ ἱερέως Εὐγενίου (σελ. 494, παράγραφος 12) ἐπὶ τῷ ὄρω ἵνα δώσῃ τῷ Μ. Ἀρχιδιακόνῳ ὁμολογόν 70 λιρῶν, τὰς ὁποίας οὗτος εἰσπράττων ἐκ διαλειμμάτων παρὰ τοῦ κ. Γεδεών θέλει παραδίδει τῷ ἱερεὶ Εὐγενίῳ μὴ ἐξασφαλιζομένῳ ἀπέναντι τούτων δι' οὐδενὸς ἐγγράφου παρὰ τοῦ Μ. Ἀρχιδιακόνου (συνεδρίασις 22/10/1887)»³⁸.

Εἶναι σαφές ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο δὲν ἀποφαίνεται γιὰ τὸ ζήτημα τῆς πνευματικῆς κυριότητος καὶ περιορίζεται στὸν ὑπὲρ τοῦ Εὐγενίου οικονομικὸ διακανονισμὸ τοῦ ζητήματος. Εἶναι ἐπίσης εὐνόητο ὅτι ὁ Γεδεών ἀπὸ τὴν πλευρὰ του φροντίζει μὲ ἐπιμέλεια νὰ μὴ δημοσιοποιηθεῖ τίποτα, ἢ λύση τοῦ δράματος νὰ σφραγιστεῖ μὲ τὴ σιωπῇ. Ἡ λήθη τῆς ἱστορίας στάθηκε

---

38. Θὰ ἤθελα καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ νὰ εὐχαριστήσω τὴν Αὐτοῦ Θεοσιότη Παναγιότητα τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχην Κύριο Κύριο Βαρθολομαῖο, μὲ σεπτὴ πατριαρχικὴ ἐντολὴ τῆς ὁποίας διενεργήθηκε ἡ ἔρευνα στὸ Ἀρχειοφυλάκιο τοῦ Πατριαρχείου· τὸν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Φιλαδελφείας Κύριο Μελίτωνα, Ἀρχιγραμματεῦντα τῆς Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου, ὁ ὁποῖος ἀνταποκρίθηκε μὲ προθυμία στὸ αἴτημά μου· τὸν Ἀρχιεπιφύλακα Πατέρα Νικόλαο Πετροπέλλη γιὰ τὴν πολὺτιμη συνδρομὴ του· τέλος, τὸν συνάδελφο Σταῦρο Ἀνεστίδη ποὺ στάθηκε τὸ διάμεσο ἀνάμεσα σὲ μένα καὶ τὸν κόσμον τῶν ὁμογενῶν, τὸν χῆρο τοῦ Πατριαρχείου. Τὰ ἔγγραφα ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ ἀπόκεινται στὸ Ἀρχιεπιφύλακιο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, στοὺς Κώδικες Πρακτικῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Τὸ πρῶτο ἀναφέρεται στὴν συνεδρίαση τῆς 15ης Ὀκτωβρίου 1887, (σ. 494, παράγραφος 12) καὶ τὸ δεύτερο στὴν συνεδρίαση τῆς 22ας Ὀκτωβρίου τῆς ἴδιας χρονιάς (σ. 515, παράγραφος 21).

Ὡς πρὸς τίς ἀπολύτως ἀναγκαῖες πραγματολογικὸς τύπου διευκρινίσεις, σημειῶν τὰ ἐξῆς: Οἱ Πατριαρχικοὶ Πίνακες ἐκδίδονταν ἀπὸ τὸ 1885 ἕως τὸ 1890 ὑπὸ μορφήν φυλλαδίων (δέκα συνολικά). Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1887 ἔχουν ὀλοκληρώσει καὶ τὸ ἔκτο φυλλάδιόν τους, συνολικὰ δηλαδὴ 450 σελίδες — ὁ Εὐγένιος κατακρατεῖ λοιπὸν ἕναν ὀγκώδη τόμον (βλ. Πατρινέλη, *δ.π.*, ἀριθμ. 183). Ὅσο γιὰ τὸ ποσὸ τῶν ἐβδομήντα λιρῶν τὸ ὁποῖο ἐπιδικάζει τὸ Πατριαρχεῖο στὸν Γεδεών, ποσὸ σεβαστὸ, εἰκόζω ὅτι θὰ βρίσκειται μέσα στὶς οικονομικὲς δυνατότητες τοῦ χρεώστη, τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς τῆς κυκλοφορίας τοῦ βιβλίου. Γνωρίζω ὅτι ἡ τιμὴ κάθε ἀντιτύπου γιὰ τοὺς συνδρομητὰς ὀρίζεται σὲ 37 γρόσια περίπου καὶ οἱ 1.330 συνδρομητὰς ἐγγράφονται γιὰ 1.785 ἀντίτυπα, τὸ ποσὸ ποὺ συγκεντρώνεται ἀπὸ τίς συνδρομὰς, πρὶν τὸ βιβλίον ριχτεῖ στὴν ἀγορὰ πρὸς πᾶλση, ξεπερνᾶ τὰ 66.000 γρόσια, δηλαδὴ συμποσοῦνται στὶς 660 λίρες μὲ ἕναν κατὰ προσέγγισιν ὑπολογισμὸ. Ἐβδομήντα λίρες εἶναι ποσὸ ποὺ ἀναλογεῖ στὸ ἕνα δέκατο τῶν χρημάτων ποὺ εἰσπράχθηκαν ἀπὸ τοὺς συνδρομητὰς — ὄχι τῶν κερδῶν. Ἐννοεῖται ὅτι κάποια ποσὰ ἔχουν ἤδη δαπανηθεῖ γιὰ χαρτί, τυπογραφεῖα, βιβλιοδεσία. Παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ βαλάντιο τοῦ Γεδεών τὴν χρονιά ἐκεῖνη πρέπει, νὰ περιεῖχει τουλάχιστον τὸ ὀφειλόμενο στὸ συνεργάτη του αὐτὸ ποσὸ. Ἄγνοοῦμε τὸ ὕψος τῶν ἐξόδων τῆς ἐκδόσεως καὶ σὲ ποῖον ἀριθμὸ ἀντιτύπων βγήκε γιὰ νὰ ἔχουμε συνολικὴ εἰκόνα τῶν δαπανῶν καὶ κερδῶν... Διαθέτουμε ὁμως πληροφορίες ἀπὸ τὴν ἐπιστολογραφία τοῦ Ἀριστόβουλου ποὺ μᾶς ἐπιτρέπουν τὴν ἀποκατάσταση κάποιων ἀντιστοιχιῶν μὲ τὸ κόστος ζωῆς. Γιὰ τὸ ἔτος λοιπὸν 1887 μᾶς δίνονται τὰ παρακάτω ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐπαρχία τῆς Καππαδοκίας: Ἐπιστολὴ Γ 1684, 23 Ἰουνίου 1887: Τὰ 100 κιλά σιτάρη στοιχίζουν 17 λίρες (στὶς 20 Σεπτεμβρίου ἡ τιμὴ πέφτει στὶς 15 λίρες). Ἐπιστολὴ Γ 1700, 17 Αὐγούστου 1887: Ἐξόδα ταξιδίου ἀπὸ τὴν Καππαδοκία στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ ἕνα ἄτομον: 30 λίρες. Στὸ χειρόγραφο σημειώνεται ὅτι τὸ ποσὸ εἶναι δυσβάστακτο. Ἐπιστολὴ 1693, 1 Σεπτεμβρίου 1887: ἀμοιβὴ ἑνὸς διευθυντῆ σχολείου στὴν Καππαδοκία, μηνιαίος μισθός, 9 λίρες. Ἐπιστολὴ Γ 1700, 22 Σεπτεμβρίου 1887: ἡ ἴδια ἀμοιβὴ πέφτει στὶς 7,5 λίρες. Δὲν ἀρκοῦν γιὰ τὴ διαβίωση μᾶς οἰκογένειας, σημειώνεται στὸ χειρόγραφο.

ἀντίδοτο στὸν ἴδιον τὸν εὐτελισμὸ ἀλλὰ καὶ στὸ φόβο του. Ὁ κατασκευασμένος μῦθος διαιωνιζόμενος ἐκτόπισε τὴν πραγματικότητα.

Τὸ ἔτος 1939, ἑσχατο ὄριο τῆς συγγραφικῆς του σταδιοδρομίας, ὁ Γεδεὼν σὲ ἡλικία πλέον ὀγδόντα ὀκτῶ ἐτῶν, στὸν οὐδὸ τοῦ τέρματος, ἐμμένει στὸ ζήτημα. Στὴν «Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων» υἰοθετεῖ διάφορες ἐκδοχές: θὰ παραπέμψει βιβλιογραφικὰ στὴ *Ζωοδόχο Πηγῇ*, προσθέτοντας πλάι στὸ ὄνομα τοῦ ἱερέα καὶ τὸ δικό του μέσα σὲ παρένθεση, στὴ θέση τοῦ συγγραφέα: θὰ τὸ μνημονεύσει ὡς ἔργο «τοῦ δῆθεν Εὐγενίου» τέλος, θὰ δηλώσει «Ζωοδόχος Πηγῇ, ἔκδοσις Εὐγενίου»³⁹. Παρατήρηση ὑφολογική: ὁ Γεδεὼν ζυγίζει τίς κεντρικότες του, δὲν προβαίνει σὲ ἄμεσους χαρακτηρισμοὺς τοῦ προσώπου ἢ σὲ ἐκτενεῖς φράσεις: ὑπαινίσσεται· δύο κὰν τρεῖς λέξεις ἀρκοῦν.

Τομὴ τέταρτη: Τὸ τέλος τοῦ Γεδεὼν (1943)

Τὸ συμβατικὸ —ἔστω— κλείσιμο τῆς ἱστορίας συμπίπτει μὲ τὸ φυσικὸ τέλος τοῦ κύριου πρωταγωνιστῆ της, τοῦ Μανουὴλ Γεδεὼν, στὴν Ἀθήνα, τὴν περίοδο τῆς γερμανικῆς κατοχῆς, τὸ 1943. Ὁ πολύχρονος καὶ μοναχικὸς ἀγώνας του, βιβλιογραφικὰ τουλάχιστον κερδήθηκε. Μιὰ δεκαετία σχεδὸν μετὰ τὴ θανάτου, ὥστόσο, τὸ Πατριαρχεῖο, σὲ φυλλάδιο ποὺ ἐκδίδει τὸ 1952 γιὰ τὴ Ζωοδόχο Πηγῇ, διευκρινίζει ὅτι ἡ συγγραφή τοῦ Εὐγενίου ἀποτέλεσε τὴ βάση γιὰ τὸ πόνημα ποὺ κυκλοφορεῖ καὶ ὑπενθυμίζει τὸ ἦθος του καὶ τὴ δράση τοῦ ἱερέα⁴⁰. Καὶ ἐδῶ διακριτικὴ ἀποσιώπηση τοῦ ὀνόματος τοῦ Γεδεὼν: ὀπωσδήποτε ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων ἔχει πρὸ πολλοῦ δικαίωσει τὸν Εὐγένιο, στοὺς πατριαρχικοὺς κύκλους.

Οἱ πληροφορίες ποὺ συγκεντρώθηκαν καθιστοῦν ἐλάχιστα πειστικὴ τὴ φυσιογνωμία τοῦ κληρικοῦ ἔτσι ὅπως συντέθηκε μὲ τίς ψηφίδες ποὺ «ἐκόμισε στὴν τέχνη» ὁ Γεδεὼν, κατασκευάζοντας τὴν εἰκόνα ἑνὸς καταχαραστῆ ξένης —καὶ ὄχι μόνον πνευματικῆς— περιουσίας. Ἡ εἰκόνα ἀναπαράχθηκε ἀπὸ ἐρευνητῆς, ἱστορικοὺς, φιλαναγνώστες, ὄλους ὄσους θεωρώντας τὸν

39. Μ. Ι. Γεδεὼν, *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων*, Ἀθήνα 1939, σσ. 52, 55, 160. Εὐχαριστῶ τὸν Φίλιππο Ἡλιὸ ποὺ μοῦ ἐπέτρεψε νὰ συμβουλευτῶ τὸ ἀνεκδότο μέρος τῆς *Ἱστορίας τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων*, ποὺ δὲν πρόφτασε νὰ τυπώσει ὁ Γεδεὼν· τὸν εὐχαριστῶ ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν βοήθειά του.

40. «Ὁ ἱερεὺς Εὐγένιος συνετέλεσεν εἰς τὸν καλλωπισμὸν τῆς ἱερᾶς Μονῆς, ὡς καὶ τὸν πέριξ. Πολλοὺς εὐλαβεῖς χριστιανοὺς προέτρεψεν εἰς ἀφιερώσεις κτημάτων εἰς τὴν Μονὴν καὶ οἰκῶν. Ἐτακτοποίησε τὰ Ἀρχεῖα τῆς ἱερᾶς Μονῆς καὶ τὸ κτηματολόγιον αὐτῆς τε καὶ τῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων, ἐξ εὐλαβείας δὲ πρὸς τὴν Θεομητορά συνέγραψεν τὴν Ἱστορίαν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (1 Σεπτ. 1886) ἣτις ἀπέτέλεσε τὴν βάσιν τῶν παρόντων ἱστορικῶν σημειωμάτων καὶ τῆς παραδόσεως περὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου Ἀγιάσματος καὶ τῆς ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλῆ». Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, *Τὸ Ἀγίασμα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλῆ*, Ἱστορικὰ σημειώματα καὶ ἱερὰ παράδοσις, Ἰσταμποῦλ 1952, σ. 22.

“Αρχοντα ἀδιάβλητο καὶ τὸν λόγο του λόγο θέσφατο, τάχθηκαν, ἀπὸ κεκτημένη συνήθεια, μὲ τὸν ἰσχυρό.

Ἡ ὀριοθέτηση τοῦ ὄλου ζητήματος διεκδίκησης τῆς πατρότητας μιᾶς ἱστορικής πραγματείας, ἐντάσσεται, πρωτογενῶς, στὸ πλαίσιο μιᾶς προσωπικῆς σύγκρουσης. Ἄλλὰ, ὅπως ἔχει διαπιστωθεῖ, ὁ Μανουὴλ Γεδεῶν «ἀνακατέυτηκε συχνὰ καὶ ἔντονα στὶς διαμάχες ποὺ σημειώθηκαν στὸ Πατριαρχεῖο καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη τῆς ἐποχῆς»⁴¹. Φυσικὸ ἀπότοκο τῆς τάσης αὐτῆς στάθηκε ἡ (ἐκούσια) δημοσιοποίηση ἐκεῖνου ποὺ στὴν ἀφετηρία εἶχε χαρακτήρα ἰδιωτικό. Στὴν περίπτωση τῆς διεκδίκησης τῆς πατρότητας τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ἡ θυμικὴ ἔξαρση καὶ ἡ ψυχολογικὴ καθήλωση ἐδράζονταν σὲ οἰκονομικὰ κίνητρα — ἀμιγῆ ἢ ὄχι. Καθοριστικὴ σημάσια γιὰ τὴν ἔκβαση τῶν πραγμάτων μπορεῖ νὰ εἶχαν καὶ ἄλλες παράμετροι, ἰδεολογικὲς λόγου χάρη. Μιά, ἐνδεχομένως, διαφορετικὴ ἔνταξη τοῦ καθενὸς στὸ φλέγον ἱστορικὸ ζήτημα τοῦ καιροῦ τους, τὴν διχοτομία σὲ ἰωακειμικούς καὶ μὴ, θὰ μποροῦσε νὰ ἀποτελέσει ἓνα ἀπὸ τὰ ἐρμηνευτικὰ κλειδιά γιὰ τὴν ἐμπλοκὴ στὶς διαπροσωπικὲς τους σχέσεις. Ἄλλὰ ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται πρέπει νὰ στοιχίστηκαν στὴν ἴδια πλευρά, ἐκεῖνη τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ ταγοῦ τῆς ἐκκλησίας, γεγονόσιν ποὺ ὄχι μόνον δὲν ἀποκλείει μιὰ ἀντιζηλία, ἴσως μάλιστα τὴν υποθάλλει.

«Φαντασία πιθανή». Τὸ σενάριο ποὺ διαμορφώνεται ὕστερα ἀπὸ ὄλη τὴν περιήγηση, εἶναι περίπου αὐτό: ὁ Εὐγένιος εἶχε τὴν ἐμπειρικὴ, σχεδὸν ἀπτική σχέση μὲ τὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς, ἀλλὰ δὲν διέθετε προγενέστερη, δόκιμη, συγγραφικὴ πείρα. Ὁ Γεδεῶν ἦταν ὁ ἰθύνων νοῦς, ὁ βαθὺς γνώστης καὶ μέντορας τοῦ κληρικοῦ, ἐκεῖνος ποὺ καὶ θὰ διόρθωνε τὰ δοκίμια ἀλλὰ καὶ θὰ ἐπιχειροῦσε, ἀσφαλῶς, τὴν ἔνταξη τῆς γραμμικῆς ἀφήγησης τοῦ ἄλλου σὲ ἓνα ἱστορικὸ, εἰρύτερο, σύνολο, ἔχοντας τὴ γενικὴ ἐποπτεία. Ὅπως σὲ κάθε στενὴ συνεργασία ἔτσι κι ἐδῶ στὴ διαδικασία τῆς συν-γραφῆς, τὸ σχῆμα τῆς διάζευξης (ὁ ἓνας ἢ ὁ ἄλλος ἔγραψε τὸ βιβλίον;) δὲν βρίσκει ἀπόκριση. Τὰ ὄρια ἀνάμεσα στὸν ἐμπνευσμένον συγγραφέα καὶ τὸν ὑπομονετικὸ ἀρχιεπίσκοπο καὶ συμπλητῆ δὲν τηροῦνται ἔσαι — ἡ φύση τῆς δημιουργίας εἶναι νὰ τὰ σπάει καὶ νὰ τὰ ὑπερβαίνει ἀφοῦ αὐτοὶ εἶναι ρόλοι ποὺ ἐναλλάσσονται, προσωπεῖα ποὺ ἀνταλλάσσονται: σύμπτραξη ἑτεροβαρῆς καὶ ἀνισότιμη ἀπὸ τὴ γένεσίν της. Ὁ Μανουὴλ Γεδεῶν προτρέπει λοιπὸν τὸν Εὐγένιον Ἄναστασιάδην νὰ συνθέσει μιὰ γραπτὴ ἐξιστόρηση τῆς Μονῆς μὲ προοπτικὴ

41. Φίλιππος Ἡλιού, «Μανουὴλ Γεδεῶν: Ἐνας πρόδρομος», στὸν τόμο Μανουὴλ Ι. Γεδεῶν, *Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα*, ἐκδοτικὴ φροντίδα Ἄλκης Ἀγγέλου - Φίλιππος Ἡλιού, Ἀθήνα 1976, σ. 1β'. Γιὰ παράδειγμα σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι ἐμπλεγμένον σὲ παρόμοια ἱστορία ὁ Γεδεῶν ὁμολογεῖ ὅτι ἓνα βιβλίον τοῦ 1900 (Ἱστορία τῆς Μονῆς Λειμῶνος Λέσβου) στὴν «κατασκευὴ τοῦ ὁποῦο συμμετέχει ἐνεργά, δὲν ἀναγράφει τὸ ὄνομα τοῦ ἀλλὰ ἐμφανίζει τὸ ὄνομα ἐνὸς ἄλλου στὴ θέση τοῦ ἐπιμελητῆ «χειρὸν ἢ λογοκλόπον ἐπάγγελμα σφετερισθέντος». Πβ. Χ. Γ. Πατρινέλη, *δ.π.*, ἀρ. 332.

ἐκδοτική. Ἡ ἀνέχεια πού χαρακτηρίζει καὶ τοὺς δύο — ἡ *πτωχεία* τῶν ἀπανταχοῦ λογίων— δὲν συνιστᾷ ἀπαραίτητα ἀνασταλτικὸ παράγοντα, γιατί μετὸ σύστημα τῶν συνδρομητῶν μπορούσαν νὰ ἐξασφαλίσουν μεγάλο ποσοστὸ συμμετοχῆς. Ὁ Εὐγένιος, μέσω ἐνὸς ἐν ἐνεργείᾳ ἐκκλησιαστικοῦ δικτύου, θὰ ἐγγράψει τὸν κύκλον τῆς ἐπαρχίας καὶ ὁ Γεδεὼν τοὺς κωνσταντινουπολίτες λόγιους καὶ τὸν κύκλον τῶν πατριαρχικῶν — πράγμα πού κατορθώθηκε ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸν δημοσιευμένο κατάλογο τῶν συνδρομητῶν, οἱ ὁποῖοι ξεπερνοῦν τοὺς χίλιους τριακόσιους.

Αὐτὰ γιὰ τὸν θεωρητικὸ σχεδιασμό. Ἄλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν πιθανὴ δεκτικότητα καὶ ἀνταπόκριση τοῦ ἀγοραστικοῦ κοινοῦ εἰδωίωνα πρέπει νὰ ἐμφανίζονται τὰ πράγματα. Ὡς οἰκονομικὸς ὄργανισμός, ἡ Ζωοδόχος Πηγή, ἀπὸ τὸ Ἅγίασμα, ἀπὸ τὰ μνημόσυνα πού τελοῦνταν ἐκεῖ καθὼς καὶ τὶς πωλήσεις τάφων, παρουσίαζε χρηματικὴ εὐρωστία, συσσωρεύοντας ἕνα πολὺ ὑψηλὸ ἐνιαύσιο ποσὸ (92.000 χρυσῶν φράγκων) — αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἐπικυράνει τὸ 1934 ὁ ἴδιος ὁ Μανουήλ Γεδεὼν. Δὲν θὰ ἦταν ἀνεδαφικὸ νὰ προσβλέπουν οἱ δύο λόγοι ἴσως σὲ κάποια χορηγία γιὰ τὰ ἔξοδα, ἐνὸς ἢ ἐκδόση βρισκόταν στὰ σκαριά. Ὡς θρησκευτικὸ κέντρο πάλι, ἡ Μονή, τὸ θρυλικὸ Μπαλουκλί τῶν πιστῶν, διαδραμάτιζε ἕναν ρόλο ὑψίστης σημασίας γιὰ τοὺς πολυπληθεῖς ὀρθοδόξους χριστιανούς. Φυσικὰ τὸ ποίμνιο δὲν ταυτιζόταν ἀπόλυτα μετὸ προσδοκώμενο ἀναγνωστικὸ κοινὸ, δηλαδὴ τοὺς ἐγγράμματους ἀγοραστὲς ἐνὸς βιβλίου ἱστορικοῦ ὅπως αὐτὸ πού ὄνειρευονταν οἱ δύο φίλοι. Τὸ μοναστηριακὸ συγκρότημα διέθετε πάντως μία τέτοια δυναμικὴ καὶ ἀκτινοβολία πού ἦταν σὲ θέση νὰ ἐπηρεάζει τὶς πωλήσεις αὐξητικά. Ἐπομένως ὑποθέτουμε πὼς ἡ ἐκδόση κρίνεται ἐκ τῶν προτέρων (ἀκόμη καὶ) προσοδοφόρα — ἢ ἔστω μετὰ πιθανὰ ἔσοδα πάνω ἀπὸ τὰ ὄρια ἀσφαλείας, κάλυψη δηλαδὴ τῶν δαπανῶν.

Τὸ βιβλίον τυπώνεται, κυκλοφορεῖ, καὶ πρὶν ἀκόμη περάσει στὶς προθήκες ὄσων βιβλιοπωλείων διέθετε ἡ Πόλη, δείχνει νὰ βρίσκεται σὲ καλὴ τροχιά. Μόνον ἀπὸ τοὺς συνδρομητὲς πού ἐγγράφονται, τὸ ἔργο ὑπολογίζουμε ὅτι θὰ ἀποφέρει πάνω ἀπὸ ἑξακόσιες ἐξήντα λίρες δίχως φυσικὰ νὰ συναριθμοῦνται τὰ ἔξοδα ἀλλὰ καὶ τὸ ὕψος τῶν τραβηγμάτων — δύο στοιχεῖα πού μένουν, γιὰ τὴν ὄρα, ἀνεξαρτίβητα. Ἐδῶ ἀκριβῶς —πιθανολογοῦμε— ὑπάρχει μιὰ προκαταρτικὴ, ἄγραφή βεβαίως, οἰκονομικὴ συμφωνία, ἀνάμεσα στοὺς δύο συμβαλλομένους, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον μᾶς διαφεύγει: ὁ Γεδεὼν μοιάζει νὰ εἶναι ἐκεῖνος πού τὴν ἄθετεῖ. Γιὰ νὰ ἀποσιεῖσει τὸ (πραγματικὸ) βάρος τῆς ὑπαρκτῆς οἰκονομικῆς ὑποχρέωσης, ἀλλὰ καὶ τὸ συνειδησιακὸ βάρος μιᾶς ἠθικῆς (αὐτο)κατηγορίας — ὅλα αὐτὰ γιὰ κάποια ἀργύρια— περνᾷ στὴν ἐπίθεση μετατοπίζοντας τὸ ζήτημα στὸ πεδίο ὅπου ὁ ἴδιος ὑπερέχει: στὸ συγγραφικόν. Προβάλλει λοιπὸν ὡς ἐπιχείρημα ὅτι ἐκεῖνος εἶναι ὁ συγγραφέας. Χρησιμοποιεῖ ἕνα ἀποδεικτικὸ ὑλικὸ ὄχι βέβαια πλαστὸ, τὸ ὁποῖο ὅμως τοῦ χορηγεῖ τὸ κοινὸ παρελθὸν μιᾶς πρώην «φιλικῆς» συνεργασίας: τὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία, ἐκεῖνος, ὁ ἀναμφισβήτητος ἰδιοφυῆς, ὡς πλέον ἐμπειρος, διόρθωνε τὰ γραφτὰ τοῦ ἡγούμενου, πιάνοντας στὸ χέρι τὸ μολύβι

γία νά συμπληρώσει τὰ κενὰ τοῦ πρεσβυτέρου. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ θέλησε ὁ Μέγας Χαρτοφύλαξ νὰ ἐξαργυρώσει. Ἡ διαμάχη ξεσπᾶ, καὶ ὁ Εὐγένιος, σὲ νόμιμη ἄμυνα, κατακρατώντας ἀντίτυπα ἐνὸς ὄψιμου ἔργου τοῦ «ἀντιπάλου» του, ἐπιλέγει ὡς τὸ τέλος τῆ σιωπῆς.

Προσεγγίσαμε ὅσο μᾶς ἐπέτρεπαν τὰ στοιχεῖα μας στὸ πρόβλημα ποῦ ἔθετε ἡ σελίδα τίτλου ἐνὸς βιβλίου. Ἡ ἰδιάζουσα περίπτωση τοῦ δημοσιευμένου ἀλλὰ καὶ ἀνέκδοτου γεδεωνικοῦ ἔργου δὲν προσφέρει στὸ μελετητὴ τὴν πολυτέλεια νὰ ἐπαναπαυθεῖ σὲ ἐρευνητικὰ τρόπαια: πάντα κάτι θὰ μᾶς διαφεύγει, στὸ πλούσιο καὶ πολυσήμαντο ὑλικό — οἱ γνώσεις μας εἶναι πεπερασμένες: τὰ στοιχεῖα ποῦ συγκεντρώθηκαν καὶ οἱ ὑποθέσεις ποῦ διατυπώθηκαν συνιστοῦν ἕνα φορτίο πληροφοριῶν χρήσιμο στὸ ποσοστὸ ποῦ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἀνατρέψιμο. Ἄλλωστε, πρόκειται γιὰ ἕνα μικρὸ ἀλλὰ διόλου βραχύβιο περιστατικό ποῦ ἀποτυπώθηκε ἐδῶ μεγεθυμένο. Πέρα ἀπὸ τὴ γραμμικὴ ἀφήγηση τῶν γεγονότων καὶ τὸ ὑλικό ποῦ κατατέθηκε, τὸ ἴδιο τὸ συμβᾶν ἀνέδειξε μιὰ σύγκρουση στὴν ὁποία κυριαρχεῖ ὁ λόγος. Ὁ λόγος περὶ τοῦ βιβλίου εἶτε εἶναι παρῶν καὶ ἐκφέρεται γιὰ νὰ ἀποδώσει ἢ νὰ μεταμφιέσει τὴν ἀλήθεια εἶτε εἶναι ἀπῶν — ἀλλὰ καὶ αὐτὴ του ἡ ἀπουσία, ἡ σιωπῆ, εἶναι δηλωτικὴ μιᾶς «ἄλλης» ἀλήθειας. «Ἡ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι γεμάτη ἀπὸ ψευδεῖς εἰδήσεις» ἔγραψε, κάποτε ὁ Marc Bloch⁴².

Οἱ ἀτομικὲς αὐτὲς στάσεις ποῦ περιγράφηκαν ἐδῶ μᾶς ὁδήγησαν στὸ νὰ προσεγγίσουμε ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ κάποια μεσαῖα στρώματα τῆς λογιόσυνης τῶν ἐπὶλυδῶν ἔτσι ὅπως διαμορφώθηκαν στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα στὸ ἱστορικὸ περιβάλλον μιᾶς μεγαλοπόλης σὰν τὴν Κωνσταντινούπολη. Βρισκόμαστε στὴν ἐποχὴ ποῦ μόλις ἀρχίζουν νὰ γίνονται ὁρατὲς οἱ ἀλλαγές ποῦ κυφοροῦνται: χειραφέτηση τῶν πεπαιδευμένων ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, ἡ ἐκκοσμίκευση καὶ ἡ κατίσχυση τῆς «θύραθεν» παιδείας ὡς συλλογικότερες διαδικασίες θὰ ἐπιτρέψουν τὴ γένεση μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδας διακριτῆς, ἡ ὁποία μὲ ἄργους ρυθμούς θὰ προσλάβει τὰ χαρακτηριστικά καὶ θὰ καλλιεργήσει τὴ συνείδηση τοῦ ἐπαγγελματία — πορεία ἡ ὁποία στὶς ἀρχαῖκοῦ τύπου κοινωνίες δὲν ὀλοκληρώθηκε ποτέ.

Καὶ ἐνῶ τὸ συνάφι τῶν ἀνθρώπων τοῦ βιβλίου συναλλάσσεται καὶ δημιουργεῖ μέσα ἀπὸ σχέσεις ἄτυπες καὶ προφορικὲς δίχως νὰ ἔχει διατυπώσει κανόνες ποῦ διέπουν τὴν ὑπόστασή του, ὁ συγγραφέας δυσκολεύεται νὰ ὀρίσει τὸ προσωπὸ του. Τί εἶναι ὁ συγγραφέας στὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα; Ἐνα ὄν πολὺ λιγότερο ἐξοικειωμένο μὲ ἔννοιες πνευματικῆς ἰδιοκτησίας, ἔννοιες σχετικὰ πρόσφατες, ἀπ' ὅ,τι εἶναι ἐθισμένος σὲ πρακτικὲς

42. Τὸ ἀναφέρει τὸ 1921 ὁ Μ. Bloch, «Réflexions d'un historien sur les fausses nouvelles de guerre», Revue de synthèse historique, στὸ François Dosse, *Ἡ ἱστορία σὲ ψιχουλά ἀπὸ τὰ Annales στὴν «Νέα Ἱστορία»*, Μτφρ. Ἀγγελικὴ Βλαχοπούλου, Ἐπιμέλεια Χρήστος Χατζηιωσήφ, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 1993, σ. 95, ὑποσημείωση 87.

ἀποσιώπησης ἢ ἐπιλεκτικῆς χρήσης τῶν πηγῶν, περιστασιακῆς λαθροχειρίας, ἢ προκρούστειας προσαρμογῆς-ἰδιοποίησης ξένων κειμένων⁴³. Ὁ συγγραφέας δὲν ἔχει τὸ ἴδιο μὲ τὸ σημερινὸ ἐκτόπισμα στὴν κοινωνία — ποιοτικά καὶ ὄχι ποσοτικά· ἡ ἀναίρεση τοῦ ἀτομικοῦ τοῦ ἔργου ἢ ἡ ἐξουδετέρωση τοῦ ρόλου ποῦ διαδραμάτιζε δὲν ἀποτελοῦσε πράξη κολάσιμη στὶς συνειδήσεις τῶν συγκαταρτινῶν του: σὲ ἐκεῖνο λοιπὸν τὸ μακρόβιο προεπαγγελματικὸ στάδιο, δυσαρμονίες ὅπως αὐτὴ ποῦ προέκυψε μὲ τὴν ἔκδοση τῆς «Ζωοδόχου Πηγῆς» θὰ λέγαμε πὼς ἀντιστοιχοῦν στὶς συνήθειες, κανονικὲς συμπεριφορές.

---

43. Ἐνδιαφέρον θὰ ἦταν νὰ συντάξει κανεὶς μία ἱστορία τῶν νοθεύσεων βασιμῶν σὲ ποικίλες περιπτώσεις παρεμβάσεων τῶν λογίων σὲ ἐδάφη ξένα — σὲ κείμενα ἄλλων — παρεμβάσεων ποῦ ἀποκαλύπτουν τὶς ἰδέες οἱ ὁποῖες κυριαρχοῦν στὸν 19ο αἰώνα. Ἀπὸ τὶς συνειδητὲς ἀλλοιώσεις ποῦ ἐπέφεραν οἱ ἐγγράμματοι στὸ σῶμα τῶν μνημείων λόγου ὅσων ἔργων συντάχθηκαν ἀπὸ «ἀνώνυμους» ἕως τὶς πάσης φύσεως λογοκριτικὲς καταμήσεις ποῦ ἐφαρμόστηκαν σὲ ἔντεχνα, ἐνυπόγραφα δημιουργήματα. Τὸ φαινόμενο ἐπισημαίνεται ἤδη ἀπὸ τὸν Νικόλαο Πολίτη, ὁ ὁποῖος μελέτησε τὸ θέμα τῆς παραχάραξης τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.

Ἄν ἐπιχειρήσουμε νὰ καταρτίσουμε ἓνα νοητὸ διαχρονικὸ εὑρετήριο τῶν πλαστῶν κατασκευῶν ἢ ἀφαιρέσεων, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἡ σχετικὴ πρώτη ὕλη ἀφθονεῖ. Ὁ ἴδιος ὁ Μανουὴλ Γεδεὼν σὲ κάποια περίπτωσι μάλιστα δηλώνει ὅτι ἔχει ἐξοβελίσει φράσεις ἐνὸς κειμένου κατὰ τὸ δοκοῦν. Βλ. Δημήτρης Ἀποστολόπουλου *Τὸ Μέγα Νόμιμον. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ μεταβυζαντινοῦ δημοσίου δικαίου* Ἀθήνα 1978, σ. 30. Πρόχειρα σημειῶνα ἐδῶ κάποιους τίτλους ποῦ μποροῦν νὰ συνδράμουν τὸ ἔργο ἀνάλογων ἐπισημάνσεων: Ἐπαμεινώνδας Ι. Φραγκοῦδης, *Ὀδοιπορικὸν Μαυροβουνίου, Λευκωσία 1994 (εἰσαγωγή Φοῖβου Σταυρίδη)* σ. 28, ὅσοσημείωση 21. *Ἰωάννα Πετροπούλου*, Γάλλοι περιηγητὲς στὴν Μικρασία καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ τους «προσαρμογὴ» (Jean-Jacques Ampère) π. *Ἡ Λέξη, Μνήμη Μικρᾶς Ἀσίας, ἀφιέρωμα*, Ἀθήνα Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1992, σ. 931-5. *Ἐλισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου*, Ἀντοβιογραφία, εἰσαγωγή Κ. Πορφύρη, «Κείμενα», Ἀθήνα 1983, σ. 7-9. Γιὰ τὴ θεωρητικὴ τοποθέτηση τοῦ ζητήματος βλ. Ἀλέξη Πολίτη «Γιὰ μιὰ ἱστορία τῆς νοθείας τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν» στὸν τόμο «Ὅψεις τῆς Λαϊκῆς καὶ τῆς Λόγιας Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας» Εἰς Ἐπιστημονικὴ συνάντηση Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τομέας Μεσαιωνικῆς καὶ Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ἀφιερωμένη στὴν Μνήμη τοῦ Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Θεσσαλονίκη 1994 σ. 93-109.

Θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω ὄσους μὲ συνέντευξαν: ἀπὸ τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, τὸν Διευθυντὴ κ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη· τοὺς συναδέλφους Ματούλα Κοροπούδη, Σταθρὸ Ἀνεστίδη καὶ Πέτρο Βασιλείου. Ἀκόμα, τὸν Ἀλέξη Πολίτη θερμὰ εὐχαριστῶ γιὰ τὶς παρατηρήσεις καὶ τὶς βελτιώσεις ποῦ πρότεινε στὸ τελικὸ κείμενο.